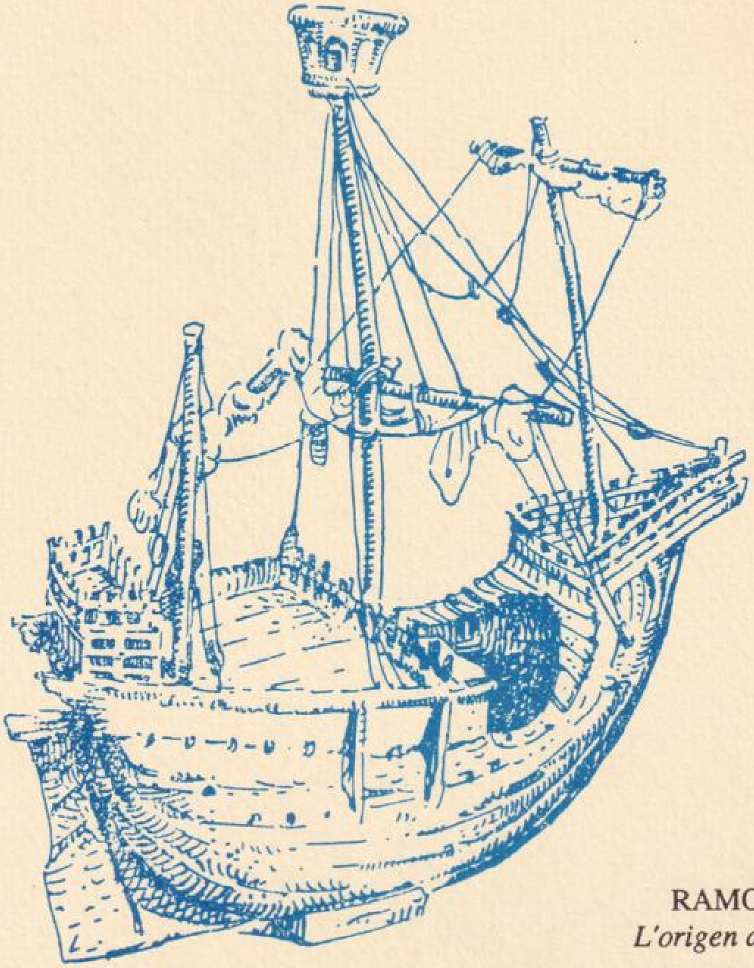

ACTUALITAT

ESTUDIS

JOAQUIM LLOVET
La nòmina de les famílies de Mataró i l'excavació del lloçol segons el capbreu de Pere de Màrgens.

JOSEP M. COLOMER
El contracte de construcció de la capella de Sant Pere a l'església de Santa Maria de Mataró.

ANTONI MARTÍ I COLL
*Una nau mataronina a l'**Armada Invencible**.*

FRANCESC COSTA I OLLER
La revolució industrial a Mataró: Etapes de la mecanització.

RAMON SALICRÚ I PUIG
L'origen de la U.G.T. i Mataró.

MARIÀ RIBAS I BERTRAN
L'art en el safareig i en el brollador familiar (Segles XVIII - XIX).

JOAN NOÈ I PEDRAGOSA
La nau de Mataró.

MÀRIUS ARMENGOU I SCHUPPISSER
Xavier Pastor i la "Coca de Mataró" La re-creació d'un símbol.

CORAL CUADRADA I MAJÓ
Documentació medieval

FULLS/32

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, juliol 1988

FULLS/32

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, juliol 1988

TAULA

- **EDITORIAL** 1
- **ACTUALITAT** 2
- **ESTUDIS**

LA NÒMINA DE LES FAMÍLIES DE MATARÓ I L'EXCAVACIÓ DEL LLOÇOL SEGONS EL CAPBREU DE PERE DE MÀRGENS.
Joaquim Llovet. 4

EL CONTRACTE DE CONSTRUCCIÓ DE LA CAPELLA DE SANT PERE A L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DE MATARÓ.
Josep M. Colomer. 10

UNA NAU MATARONINA A L'*ARMADA INVENCIBLE.*
Antoni Martí i Coll. 12

LA REVOLUCIÓ INDUSTRIAL A MATARÓ: ETAPES DE LA MECANITZACIÓ.
Francesc Costa i Oller. 16

L'ORIGEN DE LA U.G.T. I MATARÓ.
Ramon Salicrú i Puig. 24

L'ART EN EL SAFAREIG I EN EL BROLLADOR FAMILIAR (Segles XVIII-XIX).
Marià Ribas i Bertran. 30

LA NAU DE MATARÓ.
Joan Noè i Pedragosa. 37

XAVIER PASTOR I LA "COCA DE MATARÓ". LA RE-CREACIÓ D'UN SÍMBOL.
Màrius Armengou i Schuppisser. 43

- **DOCUMENTACIÓ MEDIEVAL**

Coral Cuadrada i Majó. 48

Portada: La Coca de Mataró.
dibuix de Miquel Brullet i Monmany, arquitecte.
Publicat al *Pensament Marià*, nº. 1.270.
Mataró, 25 d'abril 1930.

Edita: MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA
Centre d'Estudis Locals de Mataró.
Director: Manuel Salicrú i Puig.
Beata Maria, 3
Tel. 790 15 28 (Parròquia de Santa Maria)
Composició i impressió:
Copisteria Castellà-c/Pujol, 40 - 08301 MATARÓ
Dipòsit Legal: B-15.257-1978 *ISSN* 0212-9248

L'Equip del Museu Arxiu de Santa Maria no es responsabilitza necessàriament de l'opinió que expressen els articles signats.

Amb la col.laboració del
SERVEI D'ARXIUS DEL
DEPARTAMENT DE CULTURA
DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA
i del
PATRONAT MUNICIPAL DE CULTURA
DE MATARÓ

EDITORIAL

El Museu Arxiu de Santa Maria conserva documentació fotogràfica de tota mena, referida sobretot a Mataró. Fins i tot ha publicat i publica aquesta documentació. Perquè la fotografia, en totes les seves variants, és un document històric, que reflecteix la realitat, definida en l'espai i el temps.

En el moment present, pràcticament enllestida la microfilmació dels Llibres Sagramentals, objectiu prioritari durant molt de temps, l'Equip del Museu Arxiu es planteja l'ordenació de les sèries fotogràfiques i, a la vegada, es proposa d'incrementar aquests fons.

És ben cert que existeix gran quantitat de documentació fotogràfica familiar. I també és cert que en desapareix constantment. El Museu Arxiu voldria recuperar aquesta documentació. Perquè aquesta documentació és totalment necessària per a omplir espais gairebé desconeguts de la nostra història recent, com per exemple, la guerra i la postguerra, i no solament espais puntuals, com les destruccions ocasionades pels bombardeigs, la retirada republicana, l'entrada a la ciutat de la Divisió Littorio, les manifestacions celebrant la victòria, etc... -aquí cal dir que no conservem ni coneixem l'existència de cap fotografia dels fets enumerats- sinó també de tots aquells que representen la vida de cada dia, des de la fotografia del soldat republicà fins als retrats escolars, passant per les celebracions festives.

El Museu Arxiu és obert a totes les aportacions i ben aviat es proposa d'iniciar una campanya per a obtenir-les, bé siguin per la via del donatiu o bé per la de la reproducció.

L'ARXIU HISTÒRIC DE LA CIUTAT

La propera commemoració del centenari de la U.G.T. en la fundació de la qual van tenir un paper molt important un grup de mataronins socialistes, és motiu per parlar una vegada més de la desaparició, pèrdua o espoliació de la documentació mataronina.

A la ciutat no es conserva cap mena de documentació de *Las Tres Clases de Vapor*, ni dels mataronins fundadors de la U.G.T., ni de la primera fase del sindicat, ni de les antigues agrupacions socialistes. Per parlar de l'origen mataroní de la U.G.T. cal recórrer necessàriament als manuals, publicats gairebé tots a Madrid, en els quals la informació és totalment repetitiva.

És possible que la documentació original, si existia, no ho sabem, fos destruïda o confiscada en la Casa del Poble de la plaça de les Tereses, pel gener de 1939 o mesos següents.

El fet, però, no és pas puntual, ja que tampoc no es conserva a Mataró documentació referent a les organitzacions polítiques, sindicals i recreatives d'abans de 1939, ni de la Lliga, ni de la C.N.T., per parlar d'un ampli ventall.

L'oportunitat del centenari, que coincideix pràcticament amb els cinquanta anys de l'acabament de la guerra civil, hauria de servir per a investigar l'existència i, si és possible, per a recuperar tota la documentació mataronina que a conseqüència de les confiscacions de 1939 pugui conservar-se en els diferents arxius de l'Estat, documentació necessària per a l'estudi i l'anàlisi -encara no fet- de la guerra civil a casa nostra. Sobretot si considerem que la microfilmació -introduïda recentment tant a l'Arxiu Municipal com al Museu Arxiu de Santa Maria- permet de disposar dels documents sense qüestionar la "propietat" dels originals.

I també per a promoure la recollida de documentació actual de tota mena, política, sindical, institucional, d'associacions culturals i esportives. I que no es repeteixi el fet de la desaparició i, o, "exportació" de patrimoni documental mataroní. Pensem en la documentació de la *F.E.T. y de las J.O.N.S.* local i en el Registre d'Hipoteques, per parlar només dels casos més recents, sense oblidar-nos, però, de la Documentació Notarial, dipositada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Totes aquestes accions i funcions serien pròpies de l'Arxiu Històric de la ciutat, avui inexistent, però totalment imprescindible. Les institucions responsables de la seva creació haurien de tenir present que el temps perdut és irrecuperable.

M. S. i P.

LA RESTAURACIÓ DEL CONJUNT DELS DOLORS DE SANTA MARIA

Als FULLS 30, data gener 1988, es feia constar la necessitat de reconstruir la teulada de la Capella dels Dolors i la seva estructura suportant.

Les obres s'iniciaren el passat mes de maig, i avui són enllestides en la part més important. S'ha substituït l'antiga estructura de fusta per una nova estructura de ferro i s'ha reconstruït totalment la teulada.

Resten per fer encara els treballs de condicionament de les parets exteriors i la restauració interior, obligada per les obres.

La direcció de les obres és a càrrec dels Srs. Jordi Estrany i Castany, arquitecte, i Manuel Salicrú i Puig, aparellador. La restauració de les teles i pintura és a càrrec del Sr. Gener Alcàntara, amb la col.laboració del Servei de Restauració de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya, del Museu Comarcal del Maresme i del Museu Arxiu de Santa Maria. El contractista de les obres, el Sr. Andrés Montes.

El cost econòmic serà suportat a parts iguals per la Direcció General del Patrimoni Arquitectònic, l'Ajuntament de Mataró, la Caixa Laietana i la Parròquia de Santa Maria. A més, l'Ajuntament de la ciutat ha avalat a la Parròquia de Santa Maria en una operació de crèdit subscrita amb la Caixa Laietana.

V SESSIÓ D'ESTUDIS MATARONINS

El passat dia 7 de maig, a la tarda, a l'estatge del Museu Arxiu, tingué lloc la Sessió d'Estudis corresponent a aquest any.

Les comunicacions presentades, llegides majoritàriament pels propis autors, són les següents:

- Les vies de comunicació del Maresme a l'antiguitat, de *Joan Francesc Clariana i Roig.*
- La capella pre-romànica de Sant Martí d'Argentona, de *Joaquim Graupera i Graupera.*
- Els capbreus com a font històrica: Els exemples dels castells de Mataró i Vilassar (s. XIV), de *Coral Cuadrada i Majó.*
- Antoni Sala *versus* Lleonor Lladó. El Sant Ofici a Mataró, 1606, d'*Antonio Llamas i Mantero.*
- Les confraries i el gremi dels teixidors de lli mataronins (1576-1835), d'*Antoni Martí i Coll.*
- La policia a Mataró en el segle XVIII, de *Carme Espriu i Fernàndez.*
- Notes sobre la iconografia del retaule del Roser, de *Rafael Soler i Fonrodona.*
- Un edifici de Josep Oriol Mestres i Esplugues a Mataró, d'*Antonio Merino i Orejon.*
- Notes sobre l'arquitecte Miquel Garriga i Roca a Mataró, de *Minerva Ambròs i Batlle.*
- El sistema de partits polítics a l'Ajuntament de Mataró. Els anys de la restauració, de *Francesc Costa i Oller.*

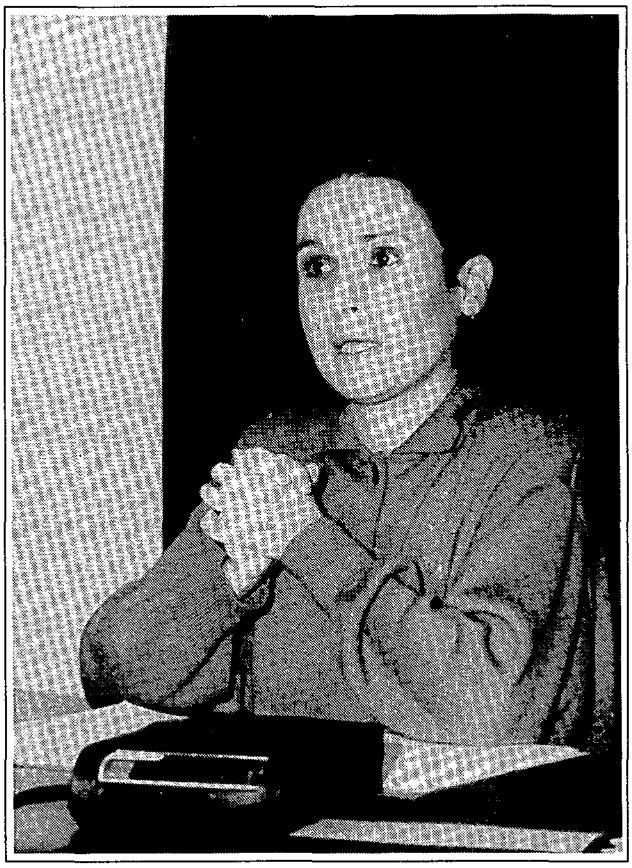

La Dra. Coral Cuadrada llegint la comunicació que va presentar a la V Sessió d'Estudis Mataronins. Foto: Miquel Sala (M.A.S.M.)

Com cada any, el conjunt de comunicacions s'aplegarà en un volum que s'editarà amb la col.laboració del Patronat Municipal de Cultura.

Durant el present mes de juliol quedarà enllestit el volum corresponent a la IV Sessió d'Estudis (any 1987).

En anteriors ocasions hem fet esment del capbreu del castell de Mataró de Pere de Màrgens, com a una font d'interès per al coneixement de determinats aspectes de la història de la nostra població a la baixa edat mitjana. No repetirem que aquest capbreu té origen en la capbrevació que Màrgens manà executar poc després d'haver adquirit el castell i la castellania de Mataró, de tots els masos, peces de terra i altres drets que posseïa sota el seu domini i alou en el terme del castell, dins del qual també s'hi trobaven Sant Andreu i Sant Vicenç de Llavaneres. Aquesta operació fou començada a l'any 1369, i continuada els anys 1372 i 1377, i les "confessions" resultants foren recollides en un gran volum de fulls de pergamí.

Aquest capbreu ens serà útil avui per a confeccionar, primer, la nòmina de les famílies de la parròquia mataronina a mitjan segle XIV, atès que els fogatges de l'època només donen en el cas de Mataró, com a d'altres poblacions, els totals numèrics. Segonament, també ens servirà per veure com s'aplicava a Mataró l'exacció del lloçol, aquest tribut que gravava l'ús de la fàbrega o ferreria, que era monopoli del castell.

LA NÒMINA DE LES FAMÍLIES DE MATARÓ I L'EXCAVACIÓ DEL LLOÇOL SEGONS EL CAPBREU DE PERE DE MÀRGENS

LA NÒMINA DE LES FAMÍLIES.

El capbreu recull entre altres dades, al començament del llibre, la nòmina de les persones que eren homes propis de Pere de Màrgens, senyor del castell, al qual estaven obligats a prestar sagrament de propietat. Una segona llista aplega els que eren mitgers, és a dir, els que pertanyien en part al senyor del castell i en part a altres senyors. Una tercera relació comprèn tots aquells altres que no eren de Màrgens, els quals estaven obligats, però, a prestar-li sagrament de fidelitat.

Aquesta és la base que ens proporciona el capbreu per a establir la nòmina de les famílies de Mataró a mitjan segle XIV. El conflicte és que mentre la primera i segona relacions assenyalen la parròquia a la qual pertanyen els enregistrats, és a dir, Mataró o Llavaneres, la tercera no ho fa, i així ens quedem sense saber d'on eren. Gràcies, però, a una altra llista que figura al mateix capbreu dels masos afectats per l'exacció del lloçol, en la qual els contribuents hi són relacionats per parròquies, i amb l'ajuda d'altres antecedents, hem pogut eliminar d'aquella tercera relació la part que, al nostre entendre, correspon a Llavaneres i deixar-hi exclusivament la gent de Mataró. D'aquesta manera hem obtingut la nòmina de les famílies que habitaven la parròquia mataronina a mitjan segle XIV, segons que ho transcrivim tot plegat a l'Apèndix I. No cal dir que és la llista de famílies més reculada que per ara posseïm de Mataró.

També podem extreure un resum numèric d'aquesta llista:

Cens de les famílies de Mataró	
Homes propis de Pere de Màrgens	71
Homes propis d'altres senyors	40
Homes mitgers, de Màrgens i d'altres	6
Total	117

Com podem veure, el total és d'un poc més d'un centenar de famílies a tot el terme parroquial de Mataró. Es tracta, però, d'una xifra que cal tenir només com aproximada, pel fet que hi ha masos afectats pel lloçol que no apareixen a les llistes del domini senyorial i lògicament no hi haurien de mancar, encara que sembla que alguns n'estaven exempts. I és que en els capbreus i llevadors d'èpoques tan reculades hi ha sempre diferències de difícil solució.

Podem encara fer la comparació d'aquestes dades amb les del fogatge de l'any 1378. Aquest fogatge enregistra els *focs* o llars classificant-los segons si eren del domini d'església, de ciutadans, de cavallers o del rei. En el cas de Mataró hi trobem 74 *focs* de ciutadans (incloent-hi 7 *focs* del batlle del castell) i 36 *focs* d'església, totalitzant tot plegat 110 *focs* (1). Si fem un recompte anàleg de les famílies del capbreu obtindrem 79 *focs* de ciutadans (inclosos 5 *focs* del batlle) i 32 *focs* d'església. Ens queden per classificar els 6 homes mitgers, que no sabem com foren tractats al fogatge, però en qualsevol cas les diferències entre fogatge i capbreu no són pas massa rellevants.

Quant al domini senyorial, a part dels homes propis de Pere de Màrgens, que són els més nombrosos, a la resta hi predominen els de les institucions clericals i monàstiques: la Capella de Santa Maria (suposem de Mataró), la Llàntia (també creiem de Santa Maria), la pabordia d'Abril (de la catedral de Barcelona), el monestir de Sant Cugat del Vallès, el de Sant Pere de les Puelles, de Barcelona. Hi consta també Sant Bartomeu de Canyamars (2) i la pabordia d'en Cardedeu, sens dubte d'origen religiós, que no sabem a què poden correspondre. Quant als laics, Ponç de Mataró, batlle del castell, hi figura ben destacat, i un tal Sala, que desconeixem.

Però el domini senyorial de les terres mataronines no se'ns presenta en tota la seva realitat perquè les llistes del capbreu només recullen les famílies i masos per raó de llur dependència senyorial, i en canvi eren molts els pagesos que posseïen peces de terra cedides en establiment per altres diversos senyors i institucions, com es desprèn de la documentació contractual coetània.

L'EXACCIÓ DEL LLOÇOL

El castell cobrava lloçol als masos del seu terme. Aquesta exacció, com hem dit abans, gravava l'ús de la fàbrega o ferreria, a la qual els pagesos estaven obligats a portar-hi a llossar les seves eines. La fàbrega de Mataró era en temps de Pere de Màrgens monopoli del castell, però amb anterioritat ho havia estat de la seva castellania. El lloçol era un dels tributs característics de la jurisdicció dels castells i un dels instruments mitjançant el qual els excedents agrícoles eren absorbits per la classe dominant.

A Mataró, els pagesos eren obligats a satisfer lloçols d'ordi i de vi. Aquest darrer gravava la collita d'una manera proporcional al seu resultat. En canvi, el primer s'aplicava segons el bestiar de treball que tenien els masos i les bordes. Segons el capbreu, tota persona, tant si era home propi de Pere de Màrgens com d'altre senyor, que residís a Mataró en un mas o en una borda (en el capbreu, escrit *borza*), que fes sementera amb una parella de bous o amb bou i vaca, li corresponia pagar dues quarteres d'ordi de lloçol per la festa de sant Pere i sant Feliu. Qui feia sementera amb bou i ase o amb vaca i ase, pagava una quartera i mitja d'ordi. Els masos sense bou ni ase, havien de satisfer una quartera d'ordi, i les bordes mitja quartera. El capbreu enregistra tots els masos i les bordes de Mataró afectats per aquesta exacció, amb les quotes d'ordi que els corresponien, segons el bestiar de què disposaven. A l'Apèndix II podem veure-ho amb detall, i a continuació un resum numèric:

<u>L'exacció de lloçol a Mataró, segons el capbreu de Pere de Màrgens</u>

Tarifa	Nombre de masos i bordes	% sobre el total	Total quarteres
2 1/2 quarteres	2	2,12	5
2 id.	32	34,04	64
1 1/2 id.	29	30,85	43 1/2
1 id.	10	10,63	10
1/2 id.	13	13,83	6 1/2
(masos rònecs)	8	8,55	-
	94		129

Cal tenir també present que el pagament del lloçol devia ésser una cosa consuetudinària en bastants casos, perquè hi ha quotes que no s'avenen pas amb la tarifa continguda al capbreu. Això no obstant, d'acord amb el quadre anterior, podrem adonar-nos que una tercera part dels masos satisfeia la quota màxima de dues quarteres d'ordi, mentre que gairebé una tercera part més, pagava la quota següent, d'una quartera i mitja. El nombre de masos rònecs, és a dir, deshabitats, improductius, era relativament petit.

Tot això demostra a bastament l'existència al camp mataroní, a mitjan segle XIV, d'un bon nombre de masos actius, sota un règim senyorial-feudal. Aquesta pagesia era sens dubte la base econòmica de la parròquia, d'aquella petita comunitat d'un centenar i escaig de famílies que configurava el Mataró de l'època.

Joaquim Llovet

Escena camperola en una miniatura del segle XIX.

NOTES.

1.- *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y Principado de Cataluña*, vol. IV de la Real Academia de la Historia (Madrid 1901) 166, 178.

2.- Sant Bartomeu de Cabanyes ?

APÈNDIX

I

LA NÒMINA DE LES FAMÍLIES DE MATARÓ SEGONS EL CAPBREU DE PERE DE MÀRGENS

Los de la vila de Materó

Primerament, en Pou
Item Bernat Folgueres
Item A. Çabater
Item en Balot
Item en Caules
Item en Moragues
Item en Rosell
Item en Francesch çes Comes
Item en Mir
Item en Diumer
Item en Beneiam
Item lo Fferrer de Materó
Item en R. Çabater
Item en Grau Faner
Item en Libra, prohom
Item en Perico Libra
Item en Soler
Item en Miralles
Item en Jacme Ponçgem
Item en Burguera
Item en Bonet
Item n. Ombret
Item en Jacme Çabater
Item en Morera, sastra
Item en Miró
Item en Vius
Item en Roig fusell
Item na Masa o son fill

Masos de la peròquia de Materó

Primerament, en Roig
Item en Seguí
Item en Bova
Item en Puiol
Item en Capmaior
Item en Materó
Item en Font

Item en Raniu
Item P. Ffeliu
Item en Guera
Item n. Alegra
Item en Torner
Item en Perdal
Item en Materó
Item na Scarp
Item en Janer
Item en Soler, jova
Item en Rovira
Item en Soler, prohom
Item en Raniu
Item n. Aperset
Item en Serra
Item en Valençó
Item n. Ouleda
Item en Costa de Cirera
Item en Morot
Item en Costa de Vayleix
Item en Català
Item n. Andreu
Item en Riba
Item en Soler de Bellach
Item en Sala
Item en Bertran
Item en Miquel
Item en Terrell
Item en Garbí
Item en Calonge
Item en Miranyes
Item en Riera
Item en Feragut
Item en Mas
Item en Mascort
Item en Mata
Item en Maior"

B) *Homes mitgers de Pere de Màrgens i d'altres senyors.*

Primerament, en Ffeu de Vayleix és miger del senyor del dit Castell e del Monestir de Sent P. de Barchinona.
Item en Janer de Vayleix, és miger per semblant forma del dit senyor e del dit monestir de Sent P.
Item n.Amanler de Vayleix és miger del dit senyor e de Ponç de Materó, batle seu.
Item en Vilasecha de Vayleix, és miger del dit senyor e del dit monestir de Sent P.
Item en Materó batle té per lo mas Ledó. III. masos despobblats e són ascençats e en alou del dit senyor (...).
Item en Croanyes de Trayà, qui és hom d.en Batle d.Argentona, té lo mas Oller per lo dit senyor del dit Castell (...)

C) *Homes habitants al terme de Mataró que no pertanyien a Pere de Màrgens, sinó a altres senyors.*

Los hòmens de la Capella de Materó
Primerament, en Bernat Ffeliu de la vila de Materó
Item en Thomàs
Item en Monseny
Item en Maçot
Item en Ponçgem
Item n.Aspayol
Item en Creu

Los hòmens de la Làntea
Item en March, fuster
Item lo boter
Item lo mas Rosell

Los hòmens de Sent Cugat
Item en Ponç de Materó
Item en Capella
Item en Monet Folgueres
Item en Rapaç
Item en Portell, jove

Los del pabordre d.Abril
Item en Sibilia
Item en Barber
Item en Bastit
Item en Mas, çabater
Item en Flaquer
Item en Rispau
Item en Bastit, maior

Los hòmens de Sent P.
Item en Francesch Guarau
Item en Caules
Item en Mascot
Item Ffeliu Cambra
Item en Catà
Item n.Orta
Item en Portell
Item en Vilasecha, miger

Los hòmens d.en Materó
Item lo ferrer
Item n.Amanler
Item en Tria
Item en Masgros
Item en Rovira de Cirera
Item en Bort Ledó de Mata

Los hòmens de la pebordria d.en Cardedeu
Item en Berenguer Ponç
Item en Ledó

Los hòmens d.en Sala
Item en Rubiol
Item en Mir
Item en Verdeguer
Item en Pi
(...)

Los hòmens de Sent Bertomeu de Cannamars
Item en Berenguer Arnau
(...)

(Arxiu de la Corona d'Aragó (=ACA), R.P. Batllia General, Classe 2ª, BF3, Capbreu del castell de Mataró, fols. fv-gr.

II
MASOS I BORDES DE MATARÓ AFECTATS PER L'EXACCIÓ DEL LLOÇOL D'ORDI
(en quarteres)

"Primerament, en la vila de Materó ffa en Bernat Ffaliu,qui té bou e ase	1 qrt. miga
Item en Bonanat Folgueres, qui té bou e ase	1 qrt. miga
Item en Pou, qui té bou e ase	1 qrt. miga
Item na Bellota, per lo mas Bertran, qui té bou e ase	1 qrt. miga
Item en Jacme Çabater, té perell	2 qrts.
Item en Benejam, té bou e ase	1 qrt. miga
Item lo ferrer de Materó, té perell	2 qrts.
Item en Sibilia, té perell	2 qrts.
Item G.Ajell, té borza	mija qrt.
Item en Jacme Ponçgem, sol pagar	mija qrt.
Item en Berenguer Arnau, té bou e ase	1 qrt. mija
Item en Maçot, borzer, sens bestiar	mija qrt.
Item en Berenguer Roig, té perell	2 qrts.
Item en Creu, té perell	2 qrts.
Item en Bova, té perell	1 qrt. mija
Item en Seguí, té perell	2 qrts.
Item en Ledó, té bou e ase	1 qrt. mija
Item en Materó, borza	mija qrt.
Item en Font, borza	mija qrt.
Item en Raniu dez Torrent, bou e ase	2 qrts.
Item en Raniu, sabater, borza	mija qrt.
Item en Puiol, té perell	1 qrt.
Item ell mateix per lo mas Capmaior	2 qrts.
Item en P. Ffeliu, té perell	2 qrts.
Item en Guera, té perell	2 qrts.
Item la borza del mas Çabater	mija qrt.
Item n.Espanyol, té bou e ase	1 qrt.
Item Monet Folgueres, bou e ase	1 qrt. mija
Item en Ponçgem, perell	2 qrts.
Item en Mas, perell	2 qrts.
Item ell mateix, per lo mas Astruch	1 qrt.
Item en Palau, bou e ase	1 qrt. mija
Item lo mas Rosell que no ha bestiar	1 qrt.
A Trayà	
Item mas Oller, nichil	
Item mas Salvador, bou e ase	1 qrt. mija
Item mas Torner, bou e ase	1 qrt. mija
Item mas Alegre, sens bestiar	mija qrt.
Item mas Scarp, rònech	
Item mas Materó, sens bestiar	1 qrt.
Item lo mas o borza d.en Agell prop Sent Cugat de Trayà	
A Cirera	
Item en Janer, bou e ase	1 qrt. miga
Item en Soler, mas o borza	1 qrt.
Item n.Oliver, bou e ase	1 qrt. mija
Item en Vilardell, perell	2 qrts.
Item mas Amanler, sens bestiar	1 qrt.
Item mas Costa o mas Palau, perell	2 qrts.
Item en Reniu, bou e ase	1 qrt. mija
Item en Serra, bou e ase	1 qrt. mija
Item n.Ouleda, perell	2 qrts.
Item Valençó, bou e ase	1 qrt. mija
Item n.Aperset, bou e ase	1 qrt. mija
A Vayleix	
Item en Morot, perell	2 qrts.
Item en Costa, perell	2 qrts.
Item n.Orta, perell	2 qrts. mija
Item en Vilasecha, perell	2 qrts.
Item en Tria, perell	2 qrts
Item n.Andreu, bou e ase	1 qrt. mija
Item en Ffeu	2 qrts.
Item en Mari	2 qrts.
Item en Janer, perell	1 qrt.
Item n.Emenler, perell	2 qrts.
Item en Portell, perell	2 qrts.
Item en Català, perell	2 qrts.
Item lo mas del Fabrer, bou e ase	1 qrt. mija
Item en Berenguer Ponç, perell	2 qrts.
Item en Ledó, perell	2 qrts. mija
Item en Soler de Bellach, perell	1 qrt. mija
Item en Catà, perell	2 qrts.
Item en Miralles, perell	2 qrts.
Item lo mas Miquel, rònech	
Item lo mas Ffeliu qui té en Materó	
Item en Tarell, borza	mija qrt.

Item en Garbí, borza	mija qrt.
Item en Riba, borza	mija qrt.
Item en Calonja	mija qrt.
A Mata	
Item lo mas de Mata, perell	2 qrts.
Item en Pi, perell	2 qrts.
Item en Mascort, nichil	
Item mas Rubiol	1 qrt.
Item en Baix, borza	1 qrt. mija
Item en Mas, bou e ase	1 qrt. mija
Item en Mir e son genre, perell	2 qrts.
Item en Feragut, bou e ase	1 qrt. mija
Item en Rispau, bou e ase	1 qrt. mija
Item en Bastit, perell	2 qrts.
Item en Flaquer, bou e ase	1 qrt. mija
Item en Verdaguer, borza	1 qrt. mija
Item en Riera, mas o borza	mija qrt.
Item lo mas d.en Bort Ledó	
Item lo mas d.en Ledo qui té en Materó	
Item en Francesch Garau, perell	2 qrts.
Item en Caules, bou e ase	1 qrt. mija
Item lo mas d.en Carbó, perell	1 qrt. mija
Item lo mas Cambra, sens bestiar	1 qrt.
S[uma] maior ordi CXXIX" [qrts]	

(ACA, R.P. Batllia General, Classe 2ª, BF3, Capbreu del castell de Mataró, fol. ev.)

Aproximadament cent anys després d'haver estat construïda, l'església gòtica de Santa Maria era ja insuficient. Per la qual cosa va ésser necessari d'obrir les parets laterals, entre els contraforts, per a formar-hi noves capelles.

Josep M. Colomer, historiador mataroní, premi Iluro, transcriu tot seguit el contracte de construcció de la capella de Sant Pere, la que avui conté el retaule de Sant Joaquim i Santa Anna.

EL CONTRACTE DE CONSTRUCCIÓ DE LA CAPELLA DE SANT PERE A L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DE MATARÓ.

Segons Lluís Ferrer i Clariana, el 2 de maig de 1579 el Vicari general autoritzà la construcció de set capelles a l'església de Santa Maria de Mataró *obrint la part del temple, per a destinar-les a les advocacions del Roser, Sepulcre de la Verge Maria, Sant Joan Baptista, Sant Pere, Sant Marc, Santa Llúcia i Sant Abdon i Senen* (1). Això no obstant, sabem que l'any anterior -concretament el 5 de gener- ja s'havia celebrat un contracte per a la construcció d'una capella dedicada a Sant Pere, que havia de realitzar el mestre de cases Nicolau Ferrer, resident a Sant Andreu de Llavaneres. El preu de l'obra havia estat fixat en 86 lliures i el termini de les obres previst per al 29 de juny, diada de Sant Pere, de l'any següent de 1579.

El contingut d'aquest contracte és el següent:

Sobre la fàbrica de aquella capella sots invocatió de St. Pere fahedora en lo costat de la yglésia de la present vila de Mataró, que volen fer los baix scrits, Anthoni Andreu, Anthoni Castellar, Jaume Pere Mas y Barthomeu Serra, pescadors de la dita vila de Mataró lo present y corrent any administradors del bassí de Sant Pere que en dita sglésia se acapta, entre mestre Nicholau Ferrer, mestre de cases habitant en la parròchia de Sant Andreu de Llevaneres de dit bisbat de Barcelona de una part e los dits Castellar, Mas, Andreu y Serra en dit nom de part altre, és estat pactat, fermat e jurat en lo modo següent.

E primerament lo dit mestre Nicholau Ferrer promet y se obliga a fer dita capella sots invocatió de Sant Pere, de amplària de asperó a esperó y de llarc tant quant tindrà la de Sant Joan en dita yglésia.

Item lo mestre Nicholau Ferrer ha de fer lo portal conforme lo de la capella de Sant Elm ab una cuberta y una clau, la qual ha de fer emsemps ab los archs y capitells y tota la portalada ab pedra de Monjuic, y sobre la portalada en lo mig ha de fer una ymatge de St. Pere de pontifical en una cadira y sota dels peus una barcha, tot de pedra picada y de Monjoic.

Item que lo dit mestre Nicholau Ferrer haja de fer la obra del portal y dels archs conforme és la de Sant Elm y també haja de fer un arc de pedra nostrada tant quant és lo gruix de la paret de la yglésia y tant quant és lo hubert de la capella farà un graó de pedra nostrada y també ha de fer llevar y posar lo rollo en lo loc a hon li senyalarà dins dita yglésia.

Item que los dits administradors hajan de pagar al dit mestre Nicholau Ferrer lo preu baix scrit per fer la dita obra en lo térmens y pagues sgüents, so és sinquanta lliures lo dia present que es farà lo present acta. Lo demés en dos iguals pagues, ço és la primera en ser posats los capitells y la derrera en ser acabada la obra y ha de esser acabada per Sant Pere de Juny any MDLIIII primer vinent.

Item prometen y se obliguen dits administradors que si cars serà que lo dit mestre Nicholau Ferrer haurà feta tota la demunt dita obra abans de la festa de Sant Pere primer vinent, li donaran a dit mestre Ferrer per strenes y no en coompta de paga del preu baix scrit, lo que lo Sr. Mossèn Joan Palau rector de dita sglésia lahoras dirà, entès empero que dit mestre Ferrer no haurà acabat tot lo demunt dit dintre lo dit temps que no se li hagi de pagar sinó lo preu tansolament.

Item és pactat que los dits administradors prometen y se obliguen per tota la dita obra donar y

Imatge barroca de sant Pere existent
abans del 1936 a la capella del sant a Santa Maria.
Fotografia Marià Ribas i Bertran.

pagar al dit mestre Nicholau Ferrer, o a qui ell volrà vuytanta y sis lliures moneda barcelonesa, las quals li prometen donar y pagar en lo modo y forma susdits.

Item per lo dit mestre Nicholau Ferrer sia obligat en donar seguretat per lo que rebrà y ha de fer dita obra segons dalt stà mensionat per via de fermanses ydòneas y suficients, las quals ab tot effecta sia obligades ensemps ab lo dit mestre Nicholau Ferrer ab tot demunt dit y que lo dit mestre Nicholau sia obligat en pagar lo notari y corredor.

L'escriptura acaba amb la clàusula de fiança acostumada, en què apareixen com a fiadors del mestre Nicolau Ferrer, Bartomeu Mallol del veïnat d'Agell i Miquel Mallol, àlias Pi, de Sant Martí de Mata. (2)

Josep M. Colomer

NOTES.

1.- FERRER i CLARIANA, Lluís. *Santa Maria de Mataró*, Mataró 1968.

2.- Arxiu de la Corona d'Aragó. Arxius notarials. Mataró, núm. 136.

La vila de Mataró va participar, ara fa quatre-cents anys, en l'expedició del rei Felip II contra Anglaterra anomenada l'*Armada Invencible*.

L'historiador Antoni Martí i Coll, a partir de la documentació conservada a l'Arxiu familiar dels Palau, explica i comenta la intervenció del mataroní capità Joan Arnau Palau i de la seva nau, la *Juliana*.

UNA NAU MATARONINA A L'*ARMADA INVENCIBLE*

1.- INTRODUCCIÓ.

Aquest estiu es compliran quatre-cents anys de l'anihilament de l'estol tramès per Felip II contra Anglaterra conegut amb el nom d'*Armada Invencible*. A Anglaterra l'aniversari del fracàs espanyol ha fomentat els estudis sobre el cas, i s'ha arribat a conclusions que potser no s'esperaven. Fins i tot en el *The Times* s'ha protestat de la pretensió d'esborrar el mite, qualsevol que sigui el parer dels historiadors. *Les llegendes* -s'ha escrit- *serveixen de guia a la gent, d'estímul per a la superació; si enderroquem els mites que han conformat els més grans èxits de la història, en què creuran les generacions futures?*

Mataró, vila d'uns mil cinc-cents habitants l'any 1588, va participar activament en l'expedició amb la nau d'un comerciant mataroní, i amb dues companyies de dos-cents homes cada una, essent aquell comerciant, Joan Arnau Palau, impulsor i origen de les esmentades companyies. Cal destacar que llavors a Mataró, com veurem, respecte a les causes del fracàs, es va arribar a conclusions semblants a les ara acceptades pels anglesos.

Però, abans de tractar el cas, pensem que serà bo de referir-nos, encara que superficialment, al comerciant protagonista, personatge de molt variades facetes, a la nau, coneguda amb el motiu de *Juliana*, i a algunes de les conteses i accions en què va intervenir abans d'esfondrar-se a l'Atlàntic amb la *Invencible*. (1).

2.- EL CAPITÀ JOAN ARNAU PALAU.

Quan Rafael Soler ens explica que Joan Arnau Palau, juntament amb el seu germà Jeroni Serra Arnau, és enterrat a la capella avui dedicada a les Santes, de la basílica de Santa Maria (2), i l'anomena capità -sembla que així és qualificat també a la gastada llosa de la sepultura- encerta plenament el qualificatiu, ja que és ben veritat que Joan Arnau Palau, a part de ser conegut com a destacat comerciant, i per haver estat, per exemple, jurat en cap i batlle de Mataró, va ser tota la vida, bàsicament, el prototipus del capità, i així va ser distingit amb aquesta condició pels mataronins, per aquells que el van conèixer i tractar en vida, i fins i tot després de la seva mort.

Efectivament, va ser capità per diferents comissions i motius; fins i tot fou capità d'una fira... Ens referim a la fira catalana organitzada a Palerm en l'eventualitat de trobar-s'hi en temps de l'expedició de l'estol que va dirigir-se a Lepant. La colònia catalana al port de Palerm -com explica Pierre Vilar (3)- havia comptat amb 30 cases de comerç i 350 compatriotes. Aquesta capitania anecdòtica, la descriuria el farmacèutic Pere Portell, uns quants anys més tard, dient que *aprés de aver desembarcat la Infanteria a Messina, ahont se prevenia la Armada de don Joan de Austria, anaren en Palerm ahont feren una mostra los mercaders i demés gent Catalana que allí se trobavan, y feren capità della al dit Joan Arnau Palau, que deye eren sinch cents homens ab dita mostra, y que dit Joan Arnau Palau, Capità, se feu un vestit de brocat.*

Llevat del cas singular i anecdòtic de ser capità de la fira de Palerm, el nostre protagonista va ser nomenat capità de Mataró per defensar la vila dels enemics que podien atacar-la des del mar -*la Universitat de Mataró en lo any 1584 anomenà a dit Joan Arnau Palau Capità de Infanteria de dita Vila... per la guarda y defensa dels moros y corsaris...*- i aconseguí, per exemple, salvar Mataró del perill que representaven dinou vaixells de moros que desembarcaren a Pineda, fortificant la vila amb trinxeres i altres ginys, i salvant, una altra vegada, Argentona del saqueig en posar-se al capdavant de mil homes per impedir-ho, i instruint sempre els mataronins sobre la manera de saber i poder defensar-se quan fos cas.

Però el distintiu de capità donat a Joan Arnau Palau prové principalment per haver estat capità de dues naus de força categoria. Va ser-ho d'una de les quatre galeres -l'anomenada Sant Ramon- que Felip III, a les Corts de 1599, va permetre que Catalunya construís i tingués per lluitar contra els pirates i els enemics de la Santa Fe Catòlica, i que Palau va governar fins que va morir, l'any 1612, i també d'una nau artillada de respectable tonatge, la pròpia d'un mercader notable, la que ara ens interessa, ja que va ser la que, requisada per ordre de Felip II, es va perdre amb el fracàs de l'*Armada Invencible*, a l'estiu de l'any 1588.

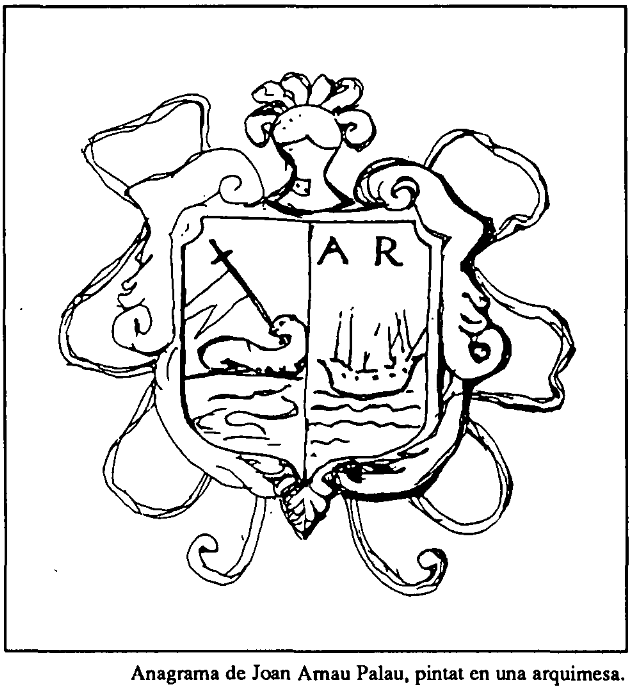

Anagrama de Joan Arnau Palau, pintat en una arquimesa.

3.- LA NAU.

La nau era la Santa Maria, Sant Jaume i Santa Clara, encara que, tot i tenir tants noms, era més coneguda com la *Juliana*. Tant considerant el nombre de persones que la governaven, com la seva artilleria i tonatge, es pot concloure que era una nau gran i important. Per això va ser utilitzada diverses vegades per a necessitats públiques a interès del rei.

Dels testimoniatges, descripcions, arqueig, i altres dades, es dedueix que el navili era governat per un mínim de 99 persones (així l'any 1581) i un màxim de 120 (com l'any 1571), distribuïdes com segueix: Un capità (Joan Arnau Palau), un pilot, 10 oficials, 54 mariners, 22 grumets i 11 patges, que sumen les esmentades 99 persones. Si hi afegim els vuit artillers, que consten en una de les descripcions que coneixem de la nau, necessaris per tenir cura dels seus quaranta canons, tindrem les 107 persones documentades a la nau l'any 1579, totes elles, segons es deia, del *término y marina de dicha nave*, és a dir, de Mataró. Per arribar a les 120 persones de l'any 1571 caldrà afegir-hi més mariners.

Els quaranta canons eren de bronze, i eren canons de batre, molts de cinquanta quintars o més. La nau, doncs, tenia una excel.lent artilleria.

El tonatge de la *Juliana* era també, relativament, molt considerable, com solia succeir, al segle XVI, amb els navilis de mercaders del Mediterrani. Potser resultaven una mica lents i amb dificultats per a navegar de bolina en el cas d'ésser utilitzats en accions de guerra, a més de no estar aparellats, ni projectats, per a navegar per l'oceà Atlàntic. El tonatge depenia del sistema de mesura emprat per a determinar-lo; en general, el nombre de tonells que podien estibar-se servia per a l'arqueig, però aquest tampoc era igual per a tothom, ja que a cada país canviava la capacitat de les bótes. Per cercar uniformitat en els mètodes de l'arqueig, i a fi de superar el difícil problema que la diversitat ocasionava a la Hisenda a l'hora de valorar i pagar el que es devia als capitans de les naus embargades, Felip II, l'any 1580, va encarregar el cas al marquès de Santa Cruz. De la *Juliana* tenim un arqueig fet després d'aquesta data, l'any 1581, als efectes esmentats de rescabalar el seu capità dels danys i perjudicis per haver estat requisada a interès del rei; el tonatge donat, en consideració al casc, *segun las medidas della* -va dir-se- *es de porte 867 toneladas.*

4.- PORTUGAL.

Per a consumar l'annexió de Portugal i de les seves illes a l'Espanya de Felip II va ser necessari que el marquès de Santa Cruz organitzés tres estols ben diferents, tant per les finalitats a realitzar, com per la naturalesa de les naus que els configuraven. La primera de les referides armades, a la qual sabem

amb tota certesa que va estar-hi la *Juliana*, va ser programada per guanyar Lisboa; les altres dues van servir per conquerir les Açores i, especialment, l'illa Tercera. El segon dels estols aconseguí una important victòria a la batalla lliurada l'any 1582 prop de Vilafranca, a l'illa Sant Miquel, però no pogué conquerir l'illa Tercera; no sembla pas que la nau mataronina hi fos. La darrera armada, en la qual molt probablement hi havia la *Juliana*, realitzà l'assalt i definitiva conquesta de l'illa Tercera l'any 1583.

La primera de les armades esmentades, que va començar a acoblar-se l'any 1579, va ocasionar la protesta dels mercaders del Cantàbric, que tenien totes les naus embargades pel cas, amb greu perjudici per al comerç, especialment el de la llana. El fet motivà que el rei interessés del marquès de Santa Cruz l'anul.lació de l'embargament d'algunes d'aquelles naus, i per això l'estol va constituir-se amb efectius massivament mediterranis, amb l'excepció d'algunes xalupes. En conseqüència, l'any 1579, la nau mataronina, que es trobava carregada de sal a Alacant, va ser embargada a efecte de la invasió de Portugal, anà primer a Cadis a descarregar i després, l'any 1580, a Lisboa, amb tota l'armada del marquès de Santa Cruz. L'armada havia de col.laborar amb l'exèrcit comandat pel duc d'Alba, que avançaria de Badajoz cap a Lisboa, havia d'evitar qualsevol ajut exterior per mar, guanyar els castells de l'estuari del Tajo, i neutralitzar l'estol enemic, a més d'efectuar continuats desembarcaments d'infanteria i artilleria. A la nau mataronina, va encarregar-se-li aquesta darrera missió. Era una de les embarcacions catalanes d'entre les trenta titllades com a *naus d'armada* en l'estol constituït així:

Embarcacions de rem: 37 galeres d'Espanya, 22 de Dòria i altres particulars, 10 del regne de Sicília, 20 del de Nàpols, 60 fragates i 5 falues, també de Nàpols.

Naus d'armada: 30 vaixells de Ragusa, Sicília, Nàpols, Gènova i *Catalunya*.

Navilis menors: 26 xalupes del Cantàbric, 16 caravel.les i 15 barcons.

Les 30 naus mediterrànies, dites d'armada, van ser elegides d'entre les 48 llevantines dedicades al transport d'infanteria. La majoria eren embarcacions grans, de més de 600 tones. No era rar que fins i tot sobrepassessin les 700 o les 800 tones, com era el cas de la nau de Mataró, que, en el moment del xoc, va situar-se davant del castell de Belem, a l'estuari del riu Tajo, passant enmig de les galeres per a desembarcar infanteria a terra ferma. Tanmateix, tot va ser molt fàcil per a Joan Arnau Palau i els cent mariners i vint grumets que l'acompanyaven, ja que quasi no va haver-hi lluita ni baralles.

A la segona armada, la de les Açores, sembla que no va ser-hi la *Juliana*, ja que aleshores es dedicava al transport de tropes entre Lisboa i Itàlia. En canvi, encara que no existeix documentació tan fefaent com per assegurar-ho amb rigor, sí que pot suposar-se que Joan Arnau Palau, amb la nau i els mariners mataronins, van contribuir a l'assalt i definitiva conquesta de l'illa Tercera, l'any 1583, ja que els seus descendents així ho manifestarien, explicant que el rei va manar al capità Joan Arnau Palau de retornar a Sevilla, amb municions i efectes bèl.lics, *per la jornada que se aparellava per Isla Tercera, ahont anà ab dita nau a la armada, y guanyada dita Isla, tornà los tercios de Infanteria a Nàpols.*

5.- L'*ARMADA INVENCIBLE.*

De seguida de rematar la conquesta de la Tercera, per l'agost del 1583, Bazan va escriure al rei proposant un pla per a intentar l'assalt d'Anglaterra. Per a tal fi l'any 1586, va confeccionar-se un conegut projecte d'armada.

El marquès de Santa Cruz, el parer del qual es manifestà molt clarament en la seva correspondència entre 1580 i 1587, considerava com a naus pertinents per a la guerra de l'Atlàntic, d'entre les embarcacions sense rems, en primer lloc els galiots, seguits de les naus cantàbriques, i admetia, sols com a mal menor, les naus mediterrànies. Però la crisi de la construcció naval castellana i la necessitat de donar prioritat a les naus que s'ocupaven d'Amèrica, a més de l'endèmica manca de naus cantàbriques, sempre les preferides, va obligar, a la fi, a utilitzar també naus llevantines. Com a conseqüència de tot això va resultar que *la considerable proporción* -copiem literalment Casado Soto- *de efectivos mediterráneos incorporados a la Gran Armada, buques que proporcionaron el más alto índice de bajas, pues (en la mayoría de los casos por acción de los elementos) se perdieron ocho de las once naves levantinas*, que reunien un total de més de vuit mil tones. Una d'aquestes vuit naus llevantines submergides a l'oceà va ser la *Juliana* que havia estat requisada l'any 1587 quan es trobava a Sicília.

La nau es va perdre sense pena ni glòria, no pas per la lluita amb l'enemic, sinó, com ara s'ha evidenciat a Anglaterra amb escàndol i crítiques en desferse un consolidat mite, sense disparar ni un tret... La versió espanyola contemporània dels fets ja indicava que l'*Armada Invencible* va naufragar per culpa del mal temps (també s'ha de considerar la imperícia dels pilots). Però, en canvi, en el Regne Unit, el fracàs espanyol, fins ara, havia estat un símbol de glòria, un exponent de preeminència política i fins i tot reli-

giosa (arribaria a dir que Déu volia ser protestant...). Actualment, els historiadors intenten de destruir el mite de la narració idealista, principalment després de les revelacions sorgides de l'exposició feta al Museu Naval de Greenwich per commemorar els esdeveniments de fa quatre-cents anys, en què resulta evident que els vaixells espanyols van esfondrar-se amb motiu d'una colossal tempesta i de la ineptitud dels pilots, i no pas per la superioritat militar britànica.

A Mataró la causa del fracàs va intuir-se immediatament; ben segur que els mataronins es preguntarien per què no es va permetre, com en l'annexió de Portugal, que, la nau, la governessin els seus propis capità, pilot i mariners. Qui sap si aquests, bons coneixedors del vaixell, haurien capejat el temporal? El motiu del naufragi de la nau mataronina ja es va dir aleshores que va ser el següent: *Por falta del piloto que le dieron, por orden de su Magestad.* Notem, primerament, que no es parla de cap tempesta, i segonament que pot endevinar-se una certa reticència a l'hora d'assenyalar la culpa del naufragi a l'existència de *falta del piloto,* cosa que vol dir imperícia o inexperiència, i també no silenciant la manera amb què el pilot va ser assignat a la nau, per ordre del rei, tot denunciant la imposició i no estalviant pas la recriminació

Per acabar, s'ha d'afegir que la intervenció de Mataró a l'*Armada Invencible* no va limitar-se a la Juliana, sinó que, per ordre del Virrei, va reclutar-se en aquella vila, per a la Jornada de Inglaterra, quatre-cents mariners, procedents de tota la costa catalana, amb la intervenció de Joan Arnau Palau, que fins va pagar de la seva butxaca un ral diari a cada un durant dos o tres mesos.

Antoni Martí i Coll

NOTES.

1.- Quan no donem cap referència concreta s'ha d'entendre que les fonts de coneixement provenen de l'Arxiu familiar dels Palau i quasi sempre poden confrontar-se i ampliar-se amb les consignades a la *Historia de una familia de la villa de Mataró* (Premi Iluro 1961). Respecte a altres dades (batalles navals, configuració dels estols, etc.) s'han extret primordialment del treball de José Luís Casado Soto, *Barcos y cañones de la Gran Armada de Bazán*, publicat a la *Revista General de Marina* corresponent al mes de març d'aquest any 1988 (volum 214), dedicada a Don Álvaro de Bazán, marquès de Santa Cruz.

2.- SOLER i FONRODONA, Rafael. *La Capella de les Santes Juliana i Semproniana.*

3.- VILAR, Pierre. *Catalunya dins l'Espanya Moderna.* Volum II, p. 315

Francesc Costa i Oller, historiador, Premi Iluro, especialista del segle XIX explica el procés de mecanització de la indústria mataronina, des del primer vapor (1839) fins a l'electrificació.

LA REVOLUCIÓ INDUSTRIAL A MATARÓ: ETAPES DE LA MECANITZACIÓ.

La revolució industrial suposa la substitució del treball manual pel mecànic, i es concreta en la incorporació, en el procés productiu, de màquines que elaboren energia i fan anar a gran velocitat altres màquines, directament lligades a la fabricació, augmentant de manera revolucionària la capacitat productiva. L'element clau del procés és la màquina inventada per l'anglès Watt, motor tèrmic alternatiu que, a través del vapor generat per l'ebullició de l'aigua, produeix moviment, que es reparteix per la nau industrial gràcies a un sistema de politges i un embarrat que connecten la font d'energia a les altres màquines que convé moure. En un primer moment els *vapors* són d'importació, anglesos i francesos, i al cap d'uns anys es comencen a fabricar a Catalunya. Un dels primers tallers el munten l'any 1844 els escocesos germans Alexander, que ja en tenien un altre a París.

A Catalunya, l'inici d'aquest canvi en les formes de producció té lloc a Barcelona l'any 1835 quan s'instal.la la primera màquina de vapor, en una fàbrica del sector tèxtil. A partir d'aquell moment la revolució maquinista és constant, i es mou en dos fronts: el de les màquines que produeixen moviment, i el de les màquines transformadores de matèries primeres i elaborades de productes acabats. El sector tèxtil és el que fa possible a Catalunya la mecanització, el primer destinatari durant molts anys de les noves aplicacions dels motors a vapor, degut a ser l'única indústria capaç d'amortitzar les grans quantitats de diners que suposava la inversió en maquinària. El sorgiment dels motors de gas i d'electricitat "democratitzaran" l'accés dels motors a les petites indústries de tota mena, en reduir els costos de compra i de combustible, i facilitar la instal.lació per les seves reduïdes dimensions

EL MOTOR DE VAPOR. (1)

La implantació de motors a vapor comença a Mataró l'any 1839, quan entra en funcionament la primera fàbrica de filats moguda per un motor de vapor de 20 cavalls. Aquest fet és l'inici de la revolució industrial a la localitat. La instal.lació de vapors es va afermant al llarg del segle XIX, i així l'any 1854 ja hi havia nou fàbriques de filats que totalitzaven uns 200 cavalls. Cap als anys setanta, en construir-se'n de potències baixes i preus més econòmics, se n'instal.len a altres indústries, fusteries, productes químics, tints, destil.leries, bombes d'aigua per al regadiu, etc. La primera fàbrica que utilitza un motor a vapor per fer anar una indústria no relacionada amb el tèxtil és la foneria de Josep Ricart, l'any 1869.

El Quadre 1 (2) ens indica el ritme de la implantació dels motors de vapor i les potències instal.lades. Ens adonarem de seguida de l'íntima dependència de les instal.lacions amb les èpoques de més eufòria econòmica. Així de l'estadística es desprèn una cronologia de l'èxit industrial a Mataró la segona meitat del segle XIX, que té com a punts clau els anys 1875-1877, 1882-1884, i 1893-1898. El canvi de segle, amb l'èxit dels motors de gas i d'electricitat, és decisiu en l'abandó de la inversió en noves màquines de vapor; es mantindran en funcionament les antigues sense implantar-se'n gaires de noves.

Un dels problemes que pateixen les indústries amb vapor és el preu del combustible. Utilitzaven carbó que arribava d'Anglaterra. Les xifres d'aquest consum van lligades a l'augment de la importància industrial de la ciutat. El 1844 és de 626.700 quilos, el 1845 de 602.300 quilos, el 1872 de 6.000.000 qui-

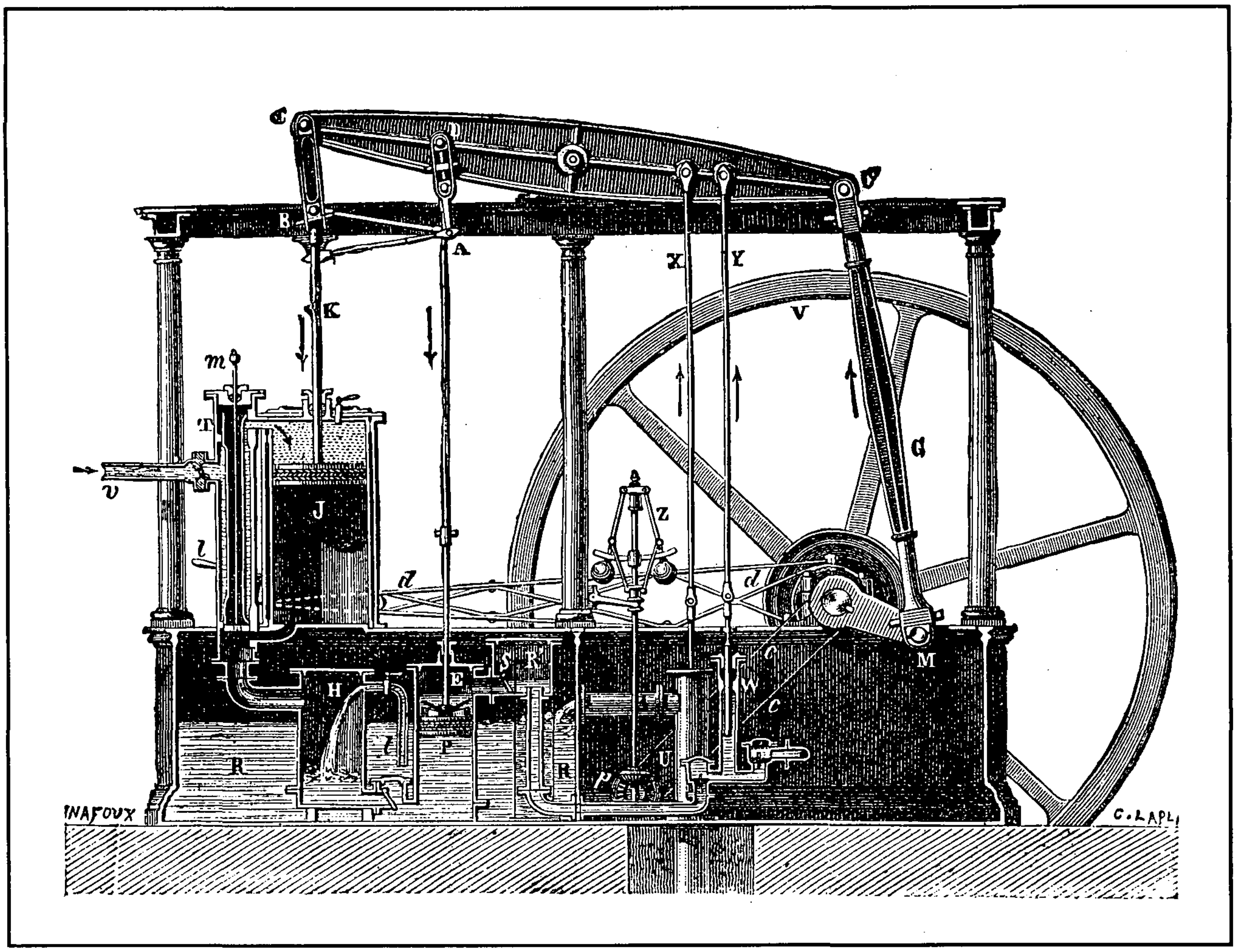

Màquina de vapor

los. El carbó era molt car, cal només adonar-se que el cost del cavall de vapor a Anglaterra era un 10% del que costava aquí, això durà a la recerca de carbó a Catalunya, empresa que, en fer fallida, dóna pas al desplaçament de les filatures i indústries cotoneres cap a les riberes dels rius, per aprofitar l'energia hidràulica. El preu del carbó l'any 1876, en un moment d'eufòria fabril, pateix un augment impositiu per part de l'Ajuntament de Mataró, que crea una taxa de 50 cts. cada 100 quilos, que, si tenim en compte el consum que es feia a la ciutat, suposa per a les arques municipals unes 30.000 pts. En èpoques de manca de carbó les màquines anaven amb llenya, baixant el rendiment energètic.

La plantificació de vapors, la industrialització, es va fent al ritme de les bones conjuntures econòmiques de l'època, i sovint d'una manera mig clandestina. El permís obligat que havia de concedir l'Ajuntament a vegades era negligit per part dels industrials. El juny de 1876 el Consistori s'adona que s'estan posant motors de vapor molt potents sense permís, i fa una crida a regularitzar la situació. Tot i així sovint s'ha d'advertir els fabricants; Gaietà Marfà és arreplegat dues vegades col.locant motors sense permís, etc. En algunes èpoques és l'Ajuntament qui manifesta una gran descurança en el control i l'autorització de nous motors, singularment els anys 50-60.

Per aclarir la situació, en algunes ocasions, hom procedeix a efectuar inspeccions de motors, com els anys 1882, el 1896 i el 1906. El 1882 es comprova que hi ha molts motors de vapor il.legals en les hortes del pla de Mataró, utilitzats per a fer anar bombes d'aigua; després de l'avís se'n regularitzen una dotzena. L'any 1906 s'emet un dictamen sobre calderes i màquines de vapor on es constata que n'hi ha 106 d'instal.lades, però que només en funcionen 43 (1600 cv) a causa d'haver tancat moltes indústries per la crisi econòmica, per trasllats, etc., i que n'hi ha 6 (160 cv) de no legalitzades. Però el més greu és la perillositat d'alguna d'aquestes màquines a causa de *la tendencia iniciada de algunos años a esta parte por casi todos los industriales, de instalar un generador de vapor comprado de lance*, cosa que facilitava els incendis, sempre greus, com els de Baladia i Sala, Escubós, Bonet, Arenas, etc.

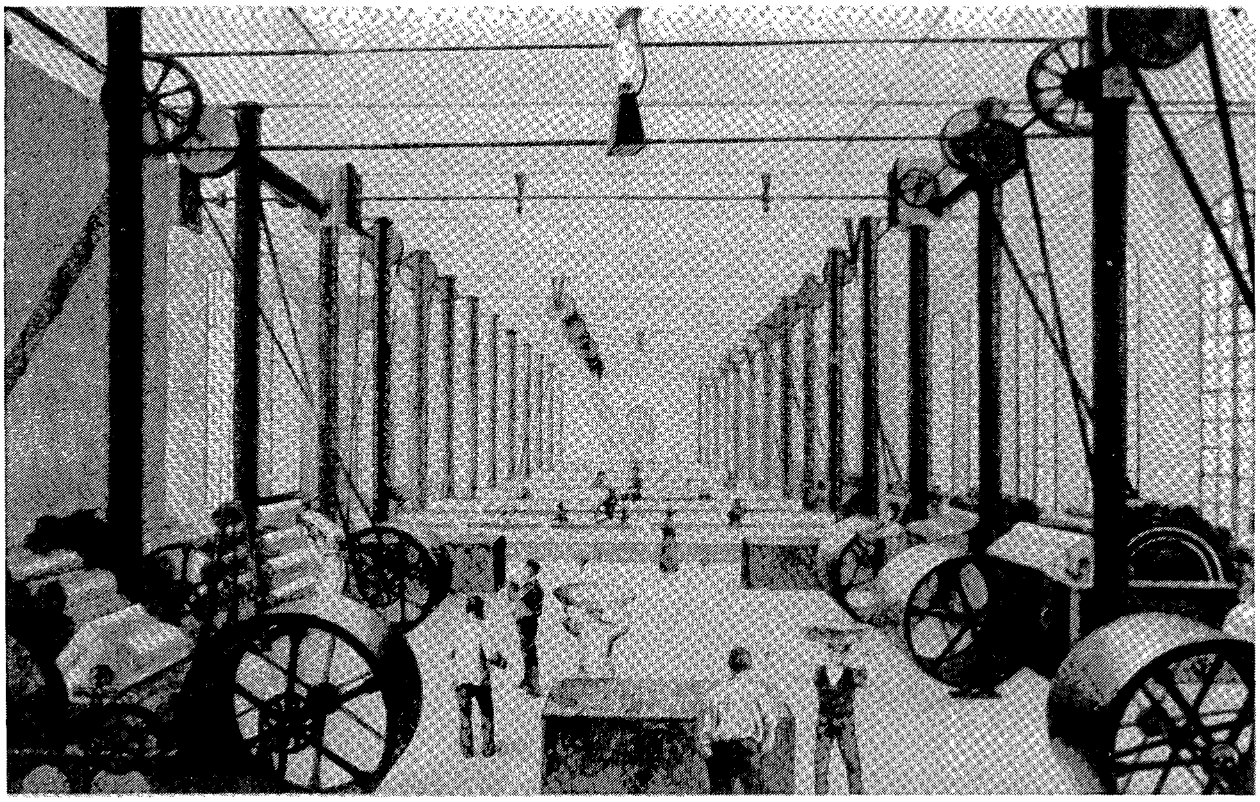

Fàbrica de filats a vapor: l'embarrat reparteix l'energia.

Amb els anys es produeix el perfeccionament d'aquests motors; una fita serà l'aplicació de vapors rotatius, de turbina. L'any 1867 s'instal.la a la fàbrica Pesant un motor anglès *Roper*; es tracta d'un nou invent que funciona com un calorífic, en el qual el vapor comprimeix un pistó que produeix l'energia. Tenia dos cavalls i era molt econòmic i manejable. És un precedent dels motors a gas. Un mataroní, Vicenç Alsina, participa en aquest món d'invencions a través d'un motor a vapor perfeccionat, de quatre cavalls, posat a punt l'any 1884. També cal citar, per la seva singularitat, el vapor instal.lat l'any 1862 a Busqueta i Sala, la fàbrica de filats i teixits més important de la ciutat; tenia 80 cavalls i havia estat fabricat durant set mesos a La Maquinista de Barcelona. Era el motor més potent de Catalunya en aquell moment.

A Mataró no consten fenòmens ludites, o sia, intents de destrucció de màquines, llevat de l'equívoca agitació de l'any 1854, protagonitzada per pagesos, que creien que el fum de les xemeneies havia provocat la malura de les vinyes. De tota manera hi havia qui mirava la mecanització amb recel, així el periòdic La Costa de Llevant informa complagut (juny de 1898) que el conegut industrial Brunet no ha reeixit en les proves fetes a Calella per tal d'implantar la màquina a vapor en un barca de pesca.

EL MOTOR DE GAS (3).

La primera reforma energètica en el terreny dels motors és l'aplicació del gas com a generador de força motriu. Els motors de gas es comencen a difondre en la dècada dels anys setanta, i prenen un ràpid increment a causa de la disminució del cost de la màquina i del combustible, tot i que s'han de considerar com a complementaris dels de vapor, ja que, en no desenvolupar grans potències, quedaran limitats a funcions molt concretes.

El motor de gas funciona a explosió, és endotèrmic, a diferència del de vapor, que és exotèrmic, i també se'n fabricaven de rotatius i alternatius. A Mataró el primer motor a gas s'instal.la per l'agost de 1876, amb molta oposició dels veïns a causa del soroll. És el de Josep Andreu, fabricant de xocolata al Carreró núm 17; es tracta d'una màquina Otto, de 3 cv, que provoca un gran dossier municipal per a autoritzar-lo. A partir d'aquell moment hi ha un increment constant d'aquests motors, utilitzats en grans i petites indústries, degut a la seva versatilitat.

Seguint les autoritzacions municipals i els registres de motors, podem establir una certa cronologia de la implantació i potències dels motors de gas

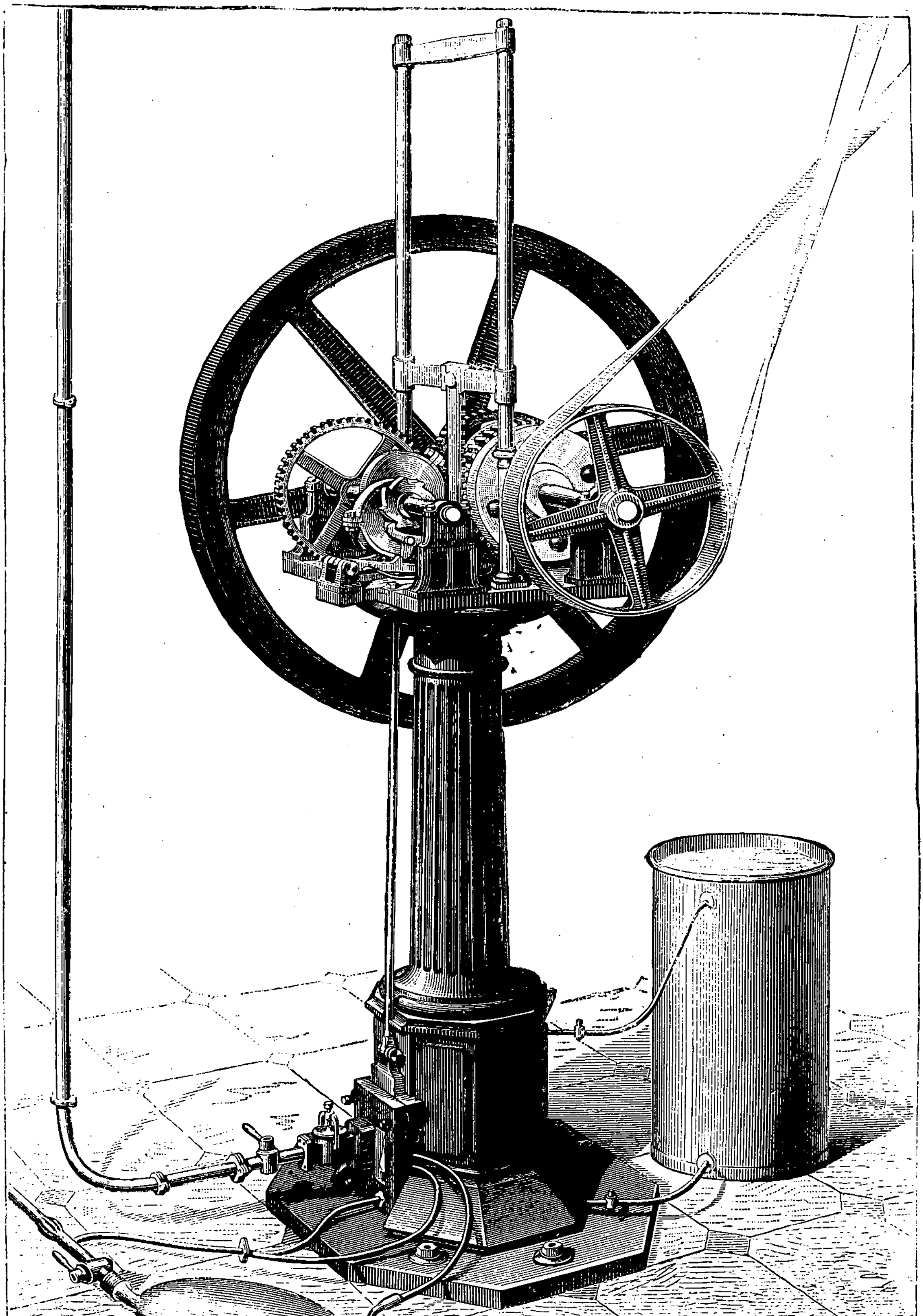

Motor de gas sistema Otto-Langen.

Motor de gas sistema Escuder.

(Quadre 1), de l'any 1876 al 1916, tot i que en alguna altra font municipal hi ha lleugeres variacions, i que el frau, motors no declarats, era alt. De l'estadística es desprèn la continuada instal.lació de motors d'aquest tipus, que a diferència dels de vapor no estan tan lligats als períodes d'èxit industrial. Aquests motors, segons un llibre de registre del període 1877-1904, eren de diversos models, però fonamentalment de dos, sistema Otto Langen (33) i Escuder (28). Altres eren Koerting (4), Gardner (1), Torres (2), Crossley (1), Bloss (2), Esteve (6), Worting (1), Fielding (1), Stochport (1).

L'auge dels motors de gas és constant, i en la inspecció dels motors que ordena l'Ajuntament el 1906 se'n troben 94 de legals i uns quaranta d'il.legals. La comissió explica que, pel que fa als motors de gas i electromotors, hi ha molt de frau en instal.lacions no declarades, degut a la facilitat de la seva aplicació a la indústria pel poc volum. I que *el bajo precio a que resulta la fuerza motriz duu a la instalación de gran número de máquinas con destino a los usos más variados*. Dels 75 motors enregistrats els anys 1876-1898, n'hi ha 34 en indústries tèxtils, i els altres en fàbriques de pintures, pastes, espardenyes, fonedors, fusters, serrallers, bombes d'aigua, etc. Però l'energia elèctrica aviat acabarà amb aquesta tecnologia, i els primers anys del segle XX s'atura progressivament la seva implantació, així l'abril de 1914 només en funcionaven 25, que totalitzaven una força de 80 cv.

El motor de gas va ser molt popular per les seves possibilitats en les petites indústries, per treure aigües dels pous, per fer anar petites màquines domèstiques, etc. L'estiu de 1879 el fabricant de màquines de cosir, Miquel Escuder, que havia obtingut privilegi per a construir motors de gas, col.loca dos motors de dos cavalls al cafè del parc per a fer anar una dinamo que produïa llum elèctrica, amb gran èxit popular. Després les màquines varen anar a parar a un taller de sabates, i a una petita fàbrica de punt. Escuder anunciava a la premsa de Mataró els seus motors, els de més èxit a Mataró, *fáciles de manejar y colocar en cualquier piso por ser silenciosos*. No serà fins a l'any 1900 que la factoria barcelonina de La Maquinista en fabriqui de propis. L'estadística dels motors fets en aquesta indústria indica la substitució del motor de vapor pel de gas. Entre 1856 i 1900 fabrica 539 vapors i cap motor de gas; de 1901 a 1910, 22 vapors i 177 de gas; de 1911 a 1920, 9 vapors i 49 de gas; de 1921 a 1935, 1 vapor i 4 de gas.

A Mataró les dades indiquen que el gas no és utilitzat com a substitutiu, sinó com a complementari, en les grans fàbriques tèxtils, i que, a més, produeix una revolució mecànica en les petites indústries, que no podien invertir en vapor pel seu alt cost. La substitució del vapor de gas, segons el Quadre 1, es produeix a Mataró en els anys 1904-1907, en un moment de crisi general de la indústria tèxtil, que durà a moltes indústries a traslladar-se als marges dels rius per aprofitar l'energia hidràulica, mentre que d'altres rebaixaran costos instal.lant motors de gas *pobre* d'alta potència. En col.loquen les empreses més importants del sector tèxtil, Colomer (40 cv), Esquerra (150 cv), Carbonell (20 cv), Minguell (200 cv), i les d'altres activitats, Fàbregas -cartró- (60 cv), Farinera Mataronina (60 cv), etc. Però la seva vida és només conjuntural, ja que, pocs anys després, l'electricitat revolucionarà el món energètic.

EL MOTOR ELÈCTRIC (4).

Mataró té fàbrica d'electricitat des de 1897. La basteix la *Sociedad General de Electricidad S.A.* (SGESA), i la primera indústria a electrificar-se és, l'any 1899, la de gènere de punt pròpia, d'Isidre Sanfeliu, amb una màquina de 4 cv. Per electrificació hem d'entendre inversió en motors elèctrics per a fer anar les indústries, i no pas fer corrent per a il.luminar els establiments, cosa que abans de l'electrificació ja feien algunes fàbriques, amb màquines de Gramme incorporades als seus motors de vapor i gas (Colomer, Cabot, Fonrodona, Escubós, Marfà, etc.). Indústria precursora havia estat Busqueta i Sala que sovint, en ocasions de grans festivitats, donava llum a la Riera.

Els electromotors enregistrats oficialment des de 1899 a 1904 són 33, dels quals 14 corresponen al sector tèxtil (10 al gènere de punt), i els altres a fàbriques d'adobs, pastes de sopa, bombes d'aigua, fusters, etc. De tota manera, en la *Relación de los electromotores instalados en Mataró* de l'any 1901, hi consten 56 fàbriques amb un total de 172 cavalls de força. Les instal.lacions il.legals eren nombroses i aclarir quants motors funcionen, sovint és impossible. De tota manera, fins a la dècada dels anys deu, no devien passar del centenar. En els primers anys, la indústria clau, la tèxtil, que vivia una greu crisi de comandes -que no es saldarà amb la reconversió de la filatura al punt- no s'interessa per l'electricitat, degut a la pròpia crisi i al cost d'aquesta energia. La fàbrica de Mataró era tèrmica, composta per potents motors de vapor que feien anar les dinamos, i que s'alimentaven de carbó; en conseqüència, el preu resultant no estimulava el canvi. El consum domèstic també era ben escàs, per les mateixes raons, i poques famílies utilitzaven l'electricitat perquè el gas era més barat. Així la companyia tira endavant degut al contracte d'enllumenat públic.

L'any 1912 la companyia Energia Eléctrica de Cataluña S.A. (EECSA) fa un projecte de distribució de força i enllumenat a partir d'energia provinent de la central amb turbina de vapor de Sant Adrià del Besòs, i ofereix bastir una xarxa elèctrica en tots els carrers principals. El 1914 EECSA és autoritzada a instal.lar una línia d'alta tensió, però subroga el permís a la SGESA. En l'anàlisi de la situació la companyia afirma que a Mataró moltes fàbriques encara van amb màquines de vapor, que tenen un preu cavall/hora excessiu, en no haver-se decidit per la substitució per l'elevat cost del cavall/hora del quilovat de la companyia local. Ara, la nova explotació reduirà els costos, i les fàbriques es podran aprofitar de l'estalvi.

Així comença la incorporació massiva al consum elèctric, a partir de 1914. L'any 1915 l'Ajuntament obre un expedient de legalització de motors elèctrics, del qual resulta l'existència de 459 (2851 cv), dels quals el Quadre 1 mostra que només n'eren legalitzats un centenar. Dels 459 motors, n'hi havia 173 en la indústria tèxtil, que suposen el 37% del total dels motors locals, però el 59% de la força en cavalls. Corresponen a 72 fàbriques, de les quals 63 són dedicades al gènere de punt. Les més potents són Marfà (26 motors, 314 cv), Vinyas i Salglas (6 motors, 212 cv), Vda. Minguell i Cia. (4 motors, 170 cv), Filles de P. Ribas (8 motors, 72 cv), Imbern (4 motors, 70 cv), Gassol (4 motors, 61 cv), que elles soles totalitzen el 53% de la potència en cavalls del sector tèxtil. A partir d'aleshores les instal.lacions de motors es regularitzen administrativament, i sembla que els tràmits legals són seguits majoritàriament.

El canvi energètic es produeix a Catalunya durant els anys 1910-1918, al redós de dos fenòmens, l'auge fabril arran la guerra mundial, i per bastir-se la xarxa distribuïdora d'energia hidràulica, molt més econòmica. En pocs anys es produeix l'electrificació general de la indústria. Com exemple, al tèxtil de Terrassa, l'any 1915 hi ha 200 fàbriques mogudes amb vapor i 40 amb electricitat; el 1920 la tendència s'ha invertit, les de vapor són 5 i les elèctriques 160. A Mataró l'electrificació es produeix a partir de 1914, sobretot des de 1916, i el 1923 la instal.lació d'electricitat és pràcticament total en la indústria; les fàbriques de punt utilitzaven elles soles 2898 cv de força.

Francesc Costa i Oller

NOTES.

1.- *El Liberal*, 15 juny 1884. *La Costa de Llevant*, 12 juny 1898. Arxiu Municipal de Mataró (AMM) Acords, 13 juny 1876. *Crónica Mataronesa*, 7 abril 1867. *Catalunya la fàbrica d'Espanya*. Barcelona, 1985.

2.- Sobre la formació del Quadre 1 cal dir que hem tret les dades dels permisos registrats als llibres d'acords municipals, als plecs d'expedients que es conserven, en llibres de registre, i, en algun cas, quan l'Ajuntament no registra les altes de motors, en ressenyes de premsa. El resultat és un quadre que no és complet, com ho ensenya prou bé la necessitat continuada de fer inspeccions per a localitzar els motors il.legals, però que serveix com element indicatiu de la incorporació de motors i la vida industrial de l'època.

3.- AMM. Foment 1/7/5, 1/7/10, 1/7/5, Registre motors 1877-1900.

4.- AMM. Foment 1/7/5, 2/1/10.

QUADRE 1

CRONOLOGIA DE LA INSTAL.LACIÓ DE MOTORS DE GAS, VAPOR I ELECTRICITAT: 1857 - 1916.

ANY	MV	CV/V	MG	CV/G	ME	CV/E	TM	CV/T	ANY	MV	CV/V	MG	CV/G	ME	CV/E	TM	CV/T
1857:	-	-	-	-	-	-	-	-	1887:	3	53	3	5	-	-	5	40
1858:	1	?	-	-	-	-	1	?	1888:	2	14	5	9	-	-	7	23
1859:	-	-	-	-	-	-	-	-	1889:	1	60	9	15	-	-	10	75
1860:	2	?	-	-	-	-	2	?	1890:	1	60	1	2	-	-	2	62
1861:	-	-	-	-	-	-	-	-	1891:	5	16	7	12	-	-	12	28
1862:	2	+80	-	-	-	-	2	+80	1892:	1	50	-	-	-	-	1	50
1863:	3	97	-	-	-	-	3	97	1893:	3	133	4	4	-	-	7	137
1864:	1	4	-	-	-	-	1	4	1894:	10	134	3	8	-	-	13	142
1865:	-	-	-	-	-	-	-	-	1895:	3	36	2	6	-	-	5	42
1866:	-	-	-	-	-	-	-	-	1896:	4	280	3	5	-	-	7	285
1867:	1	2	-	-	-	-	1	2	1897:	4	434	1	2	-	-	5	436
1868:	2	50	-	-	-	-	2	50	1898:	2	259	7	17	-	-	9	276
1869:	1	4	-	-	-	-	1	4	1899:	3	?	-	-	6	23	9	+23
1870:	-	-	-	-	-	-	-	-	1900:	1	?	3	8	13	40	17	+48
1871:	-	-	-	-	-	-	-	-	1901:	2	?	6	13	5	13	13	+26
1872:	2	4	-	-	-	-	2	4	1902:	-	-	4	6	8	30	12	36
1873:	2	4	-	-	-	-	2	4	1903:	-	-	3	7	1	5	4	12
1874:	-	-	-	-	-	-	-	-	1904:	1	?	3	25	1	2	5	+27
1875:	3	54	-	-	-	-	3	54	1905:	1	?	5	244	1	3	7	+247
1876:	5	83	1	3	-	-	6	86	1906:	1	?	10	262	8	12	19	+274
1877:	5	213	1	4	-	-	6	217	1907:	1	?	20	355	31	119	52	+474
1878:	1	2	1	2	-	-	2	4	1908:	3	?	-	-	-	-	3	?
1879:	6	16	-	-	-	-	6	16	1909:	-	-	1	9	4	7	5	16
1880:	2	8	3	6	-	-	5	14	1910:	-	-	1	100	2	24	3	124
1881:	3	10	6	13	-	-	9	23	1911:	-	-	-	-	1	4	1	4
1882:	11	147	4	6	-	-	5	153	1912:	-	-	-	-	-	-	-	-
1883:	22	148	3	5	-	-	25	153	1913:	-	-	-	-	8	+29	8	+29
1884:	13	241	7	11	-	-	20	252	1914:	1	?	-	-	17	161	18	+161
1885:	4	12	2	4	-	-	6	16	1915:	1	?	-	-	55	+222	56	+222
1886:	7	51	2	2	-	-	9	53	1916:	-	-	-	-	126	1049	126	1049

NOTES: MV= motor a vapor; CV/V= cavalls a vapor; MG= motors a gas; CV/G= cavalls a gas; ME= motors elèctrics; CV/E= cavalls a electricitat; TM= total motors; CV/T= total cavalls. El signe + indica que ens manca el coneixement de la potència d'algun motor de l'any respectiu. El Quadre és resultat de la informació que proporcionen els llibres d'acords de l'Ajuntament de Mataró, i, en algun cas, la premsa de l'època i les matrícules industrials.

Fa exactament cent anys, la nostra ciutat era escenari d'un fet històric d'indubtable transcendència: des del Centre Obrer de Mataró sorgia la iniciativa de fundar la UGT, la central sindical paral.lela a l'opció política socialista.

El fet històric com a tal pot arribar a sorprendre si es coneixen les característiques generals del moviment obrer a Catalunya, més aviat partidari -en el decurs del temps- d'organitzacions sindicals de caire anarquista o essencialment llibertari.

A l'article que segueix s'argumenten les circumstàncies concretes que expliquen l'aparició de la iniciativa, aquí a Mataró; el procés fundacional del que seria la Unió General de Treballadors (UGT) i, en darrer terme, les causes d'ordre divers que obligarien a traslladar la seu ugetista de Barcelona a Madrid, només onze anys després de la creació del sindicat.

Ramon Salicrú i Puig és llicenciat en Història.

L'ORIGEN DE LA U.G.T. I MATARÓ

ANTECEDENTS. LA FUNDACIÓ DE L'A.I.T. (1)

La denominada Revolució de La Gloriosa (setembre de 1868), que comportà la caiguda d'Isabel II però no l'abolició del sistema monàrquic, permeté a les organitzacions polítiques d'actuar sense cap mena de restriccions. Es va reconèixer el dret d'associació i en conseqüència les organitzacions obreres pogueren també sortir a la llum pública i estructurar-se degudament.

De fet, des de feia molts anys, enmig d'una tolerància o -en el pitjor dels casos- en la més absoluta clandestinitat, les associacions obreres havien donat mostra de la seva existència i de les possibilitats de mobilització.

Potser per aquests motius, un mes després del destronament d'Isabel II (octubre de 1868) diferents societats de resistència i agrupacions d'ajuda mútua pogueren ja constituir, sense massa dificultats, el *Centre Federal de Societats Obreres*, que aglutinà de bon principi un 10% dels treballadors de tot Catalunya.

Aquest *Centre Federal de Societats Obreres* fou el primer promotor de les idees de l'Associació Internacional de Treballadors (A.I.T.) a casa nostra, abans i tot de l'arribada de Giuseppe Fanelli, el diputat italià antic partidari de Garibaldi i amic de Bakunin, el màxim representant de l'anarquisme dins la Internacional, i potser per tot plegat, pel juny de 1870 es pogué ja celebrar a Barcelona el Congrés Fundacional de la Federació Regional Espanyola de l'A.I.T. (F.R.E.) que no tindria en el seu si cap mena d'unitat ideològica, car s'hi denotaren almenys quatre tendències, la bakuninista -estesa pel nucli de Fanelli, que era òbviament contrària a la línia marxista- clarament majoritària, la sindicalista apolítica, la sindicalista partidària de donar suport al republicanisme democràtic i federal, i la cooperativista, sens dubte la més moderada.

L'A.I.T. tenia llavors a l'Estat Espanyol 1.700 afiliats, xifra francament reduïda si la comparem amb el nombre d'afiliats del conjunt de les altres organitzacions obreres (uns 25.000). És a dir, l'A.I.T. agrupava -tirant llarg- una desena part dels militants obrers i encara la majoria d'ells pertanyien a la federació de Barcelona. Però l'increment fou notable i a l'any 1873 arribava ja a la respectable xifra de 25.000 afiliats, les dues terceres parts de la qual eren obrers de Catalunya i, d'aquests, la meitat de Barcelona.

Amb la restauració de la monarquia borbònica (1874), les organitzacions del moviment obrer foren posades novament al marge de la legalitat, amb algunes excepcions. La F.R.E. de l'A.I.T. va convertir-se llavors en una entitat clandestina, amb la qual cosa es reduí clarament el nombre d'afiliats -només uns 3.000- agrupats en una trentena de federacions locals, notablement radicalitzades, influenciades per

l'anarquisme i partidàries d'afrontar la nova situació política amb contundència. Per això es presentaren determinades escissions, com per exemple, la del Centre Federatiu de Societats Obreres de Barcelona, que es separà de la F.R.E. de l'A.I.T. l'any 1877 i començà a actuar dins la restringida legalitat associativa instaurada per Cànovas del Castillo. Aquest Centre Federatiu de Societats Obreres de Barcelona entrà en contacte amb el grup de tipògrafs d'ideologia marxista existent a Madrid i col.laborà d'alguna manera en la fundació del Partit Socialista Obrer Espanyol, l'any 1879. El P.S.O.E. va néixer amb escassa fortuna a Catalunya però, malgrat tot, tres nuclis concrets catalans s'adheriren des d'un principi de forma explícita al projecte, un, de Barcelona, un altre de Sant Martí de Provençals i un tercer precisament de Mataró. Aquest és un moment clau, doncs, per a la nostra història, car suposà l'inici a casa nostra de tot un corrent ideològic socialista, més o menys en la línia marxista, que, encara que fos minoritari, tingué a Mataró la seva importància.

Els fets així semblen demostrar-ho. Per exemple, l'agrupació socialista de Mataró seria també una de les tretze agrupacions catalanes que participarien en el Primer Congrés del P.S.O.E. celebrat a Madrid l'agost de 1888, quan ja el govern Sagasta permetia un partit d'aquestes característiques i en plena llibertat. Potser és també aquest el moment de recordar que més tard (1895) a Mataró seria elegit el primer regidor socialista a un ajuntament de Catalunya i que, encara més tard, entre 1896 i 1898, s'editaria a Mataró una publicació socialista denominada *La República Federal*. Mataró fou, doncs, sens dubte, un dels principals nuclis socialistes de tot Catalunya.

EL CONGRÉS OBRER DE 1882, PUNT DE REFERÈNCIA DE LA FUNDACIÓ DE LA UNIÓ GENERAL DE TREBALLADORS.

El moviment obrer pròpiament dit s'anà estructurant paulatinament a Catalunya, aprofitant la conjuntura econòmica favorable que hi hagué entre 1874 i 1886 i que es coneix com època de la *febre d'or*, en la qual s'incrementaren notablement les exportacions vinícoles i es reactivà també la indústria tèxtil catalana.

Enmig d'aquest estat de coses, l'abans esmentat Centre Federatiu de Societats Obreres convocà un congrés obert a tot l'obrerisme, l'any 1882, a fi d'assolir la unificació de les diferents tendències *que existeixen dins la classe obrera* -segons deia la convocatòria- mostra evident d'aquesta diferenciació ideològica, congrés on van assistir una vuitantena de societats obreres, la majoria de Catalunya i també el mític Pablo Iglesias, en nom de l'Agrupació Socialista Madrilenya.

En el congrés s'acordà de crear una Associació Nacional de Treballadors d'Espanya basificada en el principi de la lluita de classes, l'objecte de la qual seria reunir tots els treballadors d'Espanya per lluitar contra la *creixent explotació de la burgesia*, millorar progressivament les condicions socials, exigir la reglamentació del treball de les dones, promulgar lleis fixant la jornada màxima de treball i protegir la vida i la salut dels obrers. Aquesta resolució fou aprovada en aquest congrés, amb 73 vots a favor, 7 en contra, i 9 abstencions.

No hi hagué pas unanimitat en la proclamació dels principis. Els vots negatius i les abstencions posen al descobert diferències ideològiques de fons en aquesta projectada Associació Nacional de Treballadors d'Espanya i, per raons òbvies, no reeixí. Només alguns nuclis de Catalunya varen continuar existint basats en les pautes esmentades de clara influència socialista i, per tant, diferenciades de les opcions anarquistes, les quals, a la vegada, des del 1881 -un any abans i de forma paral.lela- havien creat la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola (F.T.R.E.), hereva de l'antiga F.R.E., estesa sobretot per Andalusia, Catalunya i País Valencià. La dispersió ideològica i de criteris no varen poder impedir, però, que els altres sectors de clara influència socialista s'organitzessin i optessin per la creació d'una força sindical en la línia dels principis adoptats pel Congrés de 1882.

I està ben demostrat que fou precisament una agrupació de treballadors de la nostra ciutat, el Centre Obrer de Mataró (2), el que suggerí -l'agost de 1887- la creació d'una federació nacional de societats obreres que vingués a portar a la pràctica les decisions d'aquell congrés celebrat l'any 1882, feia justament cinc anys.

PROCÉS CONSTITUENT (1887-1888).

Tal com hem dit, el dia 4 d'agost de 1887, el Centre Obrer de Mataró s'adreçava als militants del Centre de Classes de Barcelona amb aquests exactes termes:

Compañeros: Considerando que la crisis actual va revistiendo de día en día un carácter alarmante, tomando proporciones verdaderamente amenazadoras y tendiendo a llevar sobre nuestras familias la desolación del hambre más espantosa, sin expectati-

va de recursos, sin medios propios y adecuados para hacer frente a la situación precaria que va minando poco a poco nuestro trabajo, ya bastante fatigoso y improductivo para nosotros; considerando que se acerca el día en que carezcamos de un pedazo de pan para alimentar a nuestras esposas y a nuestros hijos; considerando que por nuestra parte estamos obligados a prevenir en lo posible los desastrosos efectos de la necesidad, antes que el mal sea incurable y las consecuencias fatales y, considerando que, según nuestro modo de ver la crisis obrera tiende a aumentar en lugar de disminuir.

Este centro, en reunión del 4 del actual, acordó por unanimidad haceros presente que urge el que las clases obreras tomen una resolución pronta y enérgica, puesto que nosotros creemos que con la celebración de un Congreso Nacional de todas las clases trabajadoras, podría encontrarse un medio conducente a remediar nuestro mal.

Este centro os delega para que, si lo creeis conveniente, toméis la iniciativa para la celebración de dicho Congreso. Esperando vuestra resolución, este centro os desea salud y revolución social.

Mataró, 12 de Agosto de 1887.

Por este Centro, Juan Torrens. Sociedad de Oficiales Albañiles de Mataró y sus contornos.- Unión de Preparadores Hiladores y Tejedores (Mataró).- Sociedad de Cerrajeros y Fundidores de Mataró.- Sociedad Vidriera (Mataró).- Sociedad de Obreros Curtidores (Mataró).- La Fraternal, Sociedad de los Vidrieros.

El Centre Obrer de Barcelona va recollir positivament la proposta i, de forma immediata, es creà una comissió gestora amb Toribio Reoyos, president; Josep Garrigó, tresorer; Josep Borrell, secretari; Luís Rosal, secretari segon i Basilio Martín, Salvador Ferrer i Nicolàs Florensa, vocals. (3).

Les crítiques dels grups influenciats per l'anarquisme no es feren esperar i la F.T.R.E. convocà per la seva part un congrés paral.lel per als dies 19, 20 i 21 de maig. Les discrepàncies de fons eren, doncs, evidents en el si del moviment obrer català.

FUNDACIÓ DE LA U.G.T. TRAJECTÒRIA IMMEDIATA.

El Congrés Constituent del que seria la Unió General de Treballadors començà a les 10 del matí del 12 d'agost de 1888, a la casa núm. 29 del carrer de Tallers de Barcelona. Hi participaren 25 delegats, representants de 41 societats obreres (26 de Catalunya, les 13 que formaven la denominada Federació Nacional de l'Art d'Imprimir, els fusters de Madrid i els forners de Castelló) si bé 14 d'aquestes 41 entitats no es varen integrar definitivament al sindicat, una mostra més de les diferències internes no superades del moviment obrer d'aquests anys.

El Centre Local de Mataró, format bàsicament per manyans i vidriers i que tenia un centenar d'afiliats, fou representat en aquest Congrés per Bartomeu Carbonell i els 600 membres de les *Tres Classes de Vapor* (4) de Mataró, tingueren com a delegat Rafael Orriols (5), militants mataronins que, conjuntament amb Pablo Iglesias, Toribio Reoyos i Juan Serna participaren directament en la redacció dels estatuts de la *Unión General de Trabajadores* (U.G.T.), nom proposat pel mateix Pablo Iglesias.

Les xifres esmentades i la participació activa d'aquests obrers mataronins palesen la importància que l'organització va tenir a Mataró. (6)

Un dels acords importants adoptats en aquest Congrés Fundacional de la UGT, que coincidí amb l'Exposició Universal de 1988, fou fixar la seva seu a Barcelona, en reconeixement a la importància del

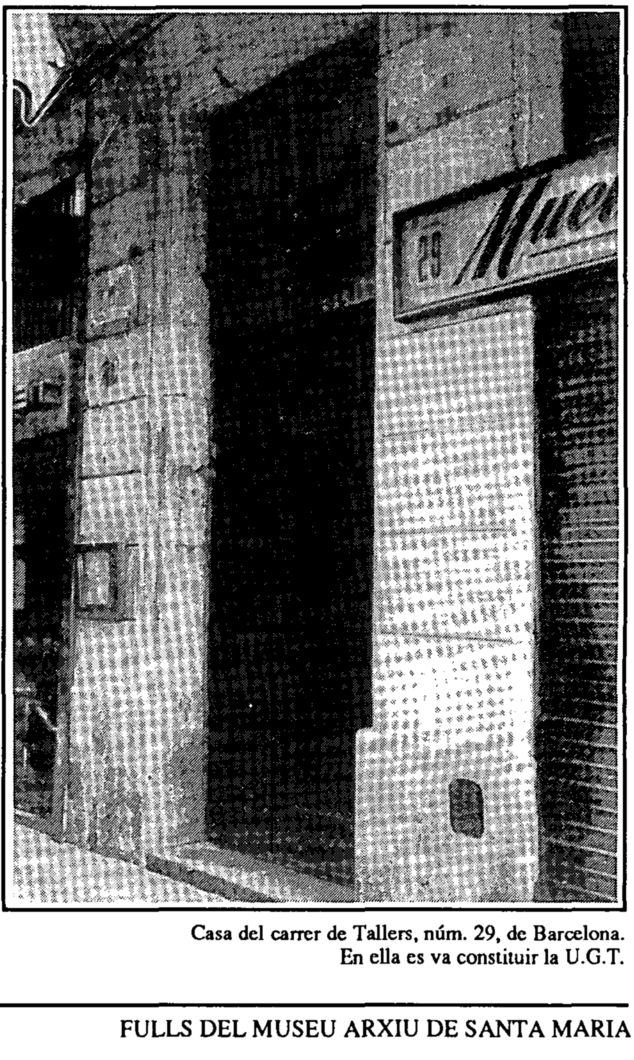

Casa del carrer de Tallers, núm. 29, de Barcelona. En ella es va constituir la U.G.T.

PRINCIPIS I OBJECTIUS DE LA UGT
(Estatuts de 1888)

Título Primero :

Objeto

Art. 1º.- La "Unión General de Trabajadores" de España tiene por objeto:
1º.- Reunir en su seno a las Sociedades, Federaciones y Uniones de Resistencia.
2º.- Crear nuevas secciones de Oficios y constituirlas en Federaciones Nacionales.
3º.- Mejorar las condiciones de trabajo.
4º.- Mantener estrechas relaciones con las organizaciones obreras de los demás paises que persigan el mismo fin que esta unión y practicar con ellas siempre que sea posible, el principio de solidaridad.

Título Segundo :

Medios

Art. 2º.- La "Unión General de Trabajadores" de España se propone realizar su objeto apelando a la huelga bien organizada y recabando de los poderes públicos cuantas leyes favorezcan los intereses del trabajo tales como la jornada legal de ocho horas, fijación de un salario mínimo, igualdad de salarios para los obreros de uno y otro sexo, etc...

nucli industrial que Catalunya representava, i també que el segon congrés ordinari d'aquest sindicat es celebrés a Mataró, per raons ben explicables. Malgrat tot, la U.G.T. no aconseguí imposar-se en els ambients obrers de Catalunya, a excepció de Mataró i poblacions concretes de la Plana de Vic, del Bages i del Garraf (7).

EL TRASLLAT DE LA SEU UGETISTA. CONCLUSIONS.

A l'any 1899, el Comitè Nacional de la UGT fixaria la seva seu a Madrid. Es tracta d'una decisió realment important per a la història del sindicat, explicada de diferents maneres pels historiadors o pels testimonis de l'època.

És aquest canvi de seu ugetista un indici -tal com hem dit- de la poca influència del sindicat en l'àmbit de l'obrerisme català o, en altres paraules, una mostra evident del pes específic que l'organització socialista tenia a la capital de l'Estat? En darrer terme, hi hagueren interessos polítics, personals, nacionalistes o d'altres caires a l'hora de decidir el trasllat?

Potser un xic de veritat hi ha en cada un dels interrogants. D'entrada, s'ha de reconèixer que el nombre d'afiliats no havia pas augmentat de forma considerable durant els deu primers anys de la vida del sindicat (3.896 al 1890, la majoria dels quals ja no eren de Catalunya; 8.848 al 1983; 6.154 al 1896...) (8) i que, en canvi, el 1899 -any del trasllat- es comptabilitzaven ja, sorprenentment, 15.261 militants (4.774 dels quals eren obrers de Madrid).

Amaro del Rosal (9) considera al respecte que els dirigents ugetistes de Barcelona *no pogueren canalitzar el desenvolupament de la Unió* essent *la seva capacitat de direcció insuficient per controlar i impulsar el procés*. En el mateix sentit, Juan José Morato (10), l'any 1932, afirmava que si no hagués fet el trasllat, a Barcelona, haurien mancat *seccions suficients per formar Comitè Nacional.*

Pere Foix (11) incideix en altres aspectes i subratlla les *acalorades discussions* i l'oposició aferrissada que plantejaren els ugetistes catalans en el si del Comitè, atès que Barcelona *era la ciutat industrial i comercial més important de la Península* i que *la classe obrera estava més preparada que la de Madrid, el centre burocràtic de l'Estat.* Del mateix parer era Joaquim Maurín (12) quan afirmava -a l'any 1928- que *els socialistes haurien pogut prevaler* (a Catalunya) i que si no ho aconseguiren *no fou per mancança de catalanitat* -tot un element nou a tenir en compte- sinó perquè *el pabloiglesisme va triomfar.* (...) *Era la qüestió de la preeminència de Barcelona o Madrid* -arriba a dir- *la que creava la diferència. I Madrid -és a dir- Pablo Iglesias, va guanyar.*

Amb tota contundència, Manuel Ardit, Albert Balcells i Núria Sales (13) expliquen així els motius ideològics que, en la seva opinió, hi ha en el fons de la decisió. Copiem literalment les seves paraules perquè resumeixen de forma global, les característiques de la polèmica i les causes que motivaren la paulatina presa de consciència de l'obrerisme català vers posicions més properes a l'anarquisme:

(...) *La direcció de la UGT residí a Barcelona fins al 1899 successivament portada per dos dirigents socialistes, Garcia Quejido i Toribio Reoyo. I, això no obstant, aquest intent d'implantació del so-*

Acte d'homenatge als dos únics mataronins, fundadors de la U.G.T., que eren vius a l'any 1932.
Són: Pons (a l'esquerra) i Jesús Costa (al seu costat).
Els acompanyen a la fotografia Travé, Tramunt, F. Tristany i Colomé.
Fotografia cedida precisament per Francesc Tristany i Alsina.

cialisme a Catalunya fracassà, com fracassarien altres intents de penetració durant el primer terç del segle XX. El moviment obrer català, amb la seva llarga tradició sindical, que es remuntava al 1840, no podia acceptar fàcilment aleshores ser dirigit com el d'una província qualsevol des d'un Madrid encara pre-industrial, simple capital burocràtica i cortesana. La subordinació, de fet, de la UGT al PSOE -tot i l'autonomia formal acordada a la sindical- feia que fos irrellevant que la direcció de la UGT residís a Barcelona, malgrat que això evidenciava que el PSOE reconeixia la importància del fet obrer català.

Malgrat la seva derrota el 1873, el federalisme continuava tenint arrelament entre les classes subalternes catalanes, inclosa la classe obrera, i fins i tot els immigrants -encara poc nombroses aleshores- es sumaven aviat a aquesta tradició. La tendència general del socialisme a adaptar-se sense més a les estructures estatals creades per les classes dominants va tenir a Espanya conseqüències de transcendència per al moviment obrer. En aquest cas suposava identificar-se amb un centre de decisió política que no corresponia al centre de gravetat econòmica i implicava també -igual que feien bona part de les esquerres burgeses- acceptar que Espanya era un veritable Estat-Nació.

Això els col.locava inconscientment en el terreny ideològic de l'oligarquia espanyola en relació amb la dissidència nacional dels catalans, una de les expressions de la qual fou la identificació de la major part dels obrers catalans -que no eren anarquistes- amb l'anarcosindicalisme pel que aquest tenia d'antiburocràtic, d'anticentralista i també d'antiestatal en una modalitat obrera d'oposició de classe - potser inconscientment nacional- a l'Estat espanyol assimilista.

El centenari de la U.G.T. obre, sens dubte, novament la polèmica sobre la incidència real que l'organització tingué a Catalunya en aquells anys i suscita a la vegada un debat a fons sobre la realitat sindical ara i aquí, en uns moments de transformacions innegables. Les circumstàncies han canviat i les característiques polítiques de llavors són diferents de les del moment present.

Potser també per aquests motius els fets històrics concrets, com el que ara ens ocupa, són susceptibles de noves interpretacions. En qualsevol cas, la referència històrica al centenari del sindicat s'explica perquè, després de cent anys de vicissituds, la U.G.T. és avui una força social evident sense la qual es fa difícil entreveure el futur del sindicalisme a casa nostra i, fins i tot, la realitat econòmica, social i laboral dels anys immediats (14).

Ramon Salicrú i Puig

NOTES.-

1.- Per a l'estudi d'aquests dos primers capítols, vegeu TUÑON DE LARA, Manuel. *El movimiento obrero en la historia de España*. Madrid, 1972.

2.- El Centre Obrer de Mataró s'havia creat aquell mateix any 1887 per iniciativa, precisament, de la jove agrupació socialista de la localitat. Joan Torrens, que signava com a secretari del Centre Obrer de Mataró el document-proposta per fundar el que seria la UGT, era membre del primer Comitè de l'agrupació socialista de Mataró. *Imágenes de UGT. 1888-1988*. Fundación Largo Caballero. Madrid 1988. pàg. 14.

3.- AISA, Javier i ARBEOLA, V.M. *Historia de la Unión General de Trabajadores*. Biblioteca Promoción del Pueblo. Sèrie P. Núm. 80. Pàgs. 15-16. Madrid, 1975.

4.- Les *Tres classes de vapor* (1870) que agrupava treballadors de les filatures del teixit i dels acabats va ésser una agrupació sindical important, *tradeunionista*, que tingué una actuació força ambigua en el decurs dels anys (bakuninista primer, socialista després i fins i tot *col.laboracionista* en els darrers temps). Va tenir moltes escissions.

5.- Rafael Orriols era teixidor d'ofici i d'ideologia federalista. En diferents ocasions havia presidit l'Ateneu Mataronès de la classe obrera (1880). Vegeu COSTA i OLLER, Francesc. *Josep Gualba, cronista de Mataró (1873-1876)*. Patronat Municipal de Cultura. Mataró 1985, pàgs. 51-52.

6.- Altres mataronins que contribuïren a la fundació de la U.G.T. a Mataró foren Pons, Jesús Costa, Anton Julià, Jonqueras, Prat i Ricard Tristany. Testimoni de Francesc Tristany i Alsina, nét del darrer.

7.- HUERTAS i CLAVERIA, Josep M. *Obrers a Catalunya*. L'Avenç. Col.lecció Clío 1. Barcelona, octubre 1982, p.p. 96 i 97. Segons Huertas Claveria, la U.G.T. tenia 3.355 afiliats en el moment de la seva fundació. Altres autors fan arribar els afiliats a 5.000.

8.- Vegeu TUÑON DE LARA, Manuel. Obra esmentada. Pàg. 331.

9.- DEL ROSAL, Amaro. *Breu comentari final a Actas de la Unió General de Treballadors*. Vol. I. 1888-1892. Barcelona, 77. Pàgs. 231-232.

10.- MORATO, Juan José. *Boletín de la UGT*, núm. 41. Madrid, 1932. Pàg. 123.

11.- FOIX, Pere. *Serra i Moret*. Editores Mexicanos Unidos. Mèxic, 1967. Pàg. 95.

12.- MAURÍN, Joaquim. *Socialisme i anarquisme. El proletariat és anarquista*. Article publicat a *L'Opinió*, 7 juliol 1928.

13.- ARDIT, M.; BALCELLS, A.; SALES, N. *Història dels Països Catalans*. EDHASA. Barcelona, 1980.

14.- Vegeu *Imágenes de U.G.T., 1888-1988*, pàgs. 141 i següents.

Amb el llenguatge sempre poètic de Marià Ribas i Bertran podem dir que les coses que varen fer els nostres avantpassats amb amor solen ésser ben fetes i, en conseqüència, és molt convenient de valorar-les i comentar-les. Perquè en resti el record.

L'ART EN EL SAFAREIG I EN EL BROLLADOR FAMILIAR

(Segles XVIII - XIX)

Parlar de safaretjos i brolladors és, aparentment, tema de poca importància, perquè en tot cas seria un tema menor dintre l'extens món de les arts.

Però la conscient i detinguda observació dels safaretjos i brolladors mataronins ens ha fet veure l'existència de variats exemples brillants, com poden ésser-ho els complicats brolladors historiats de les cases benestants, posseïts de saboroses harmonies i delicadíssimes perfeccions, que queda contrastada per la senzilla modèstia dels vulgars revestiments de les parets frontals dels safaretjos de les velles cases dels nostres més típics carrers. Tot i amb això, uns i altres són igualment acariciats per la natura i la verdor de les mateixes herbes i sempre contornejats per endreçades plantes florides, ordenades formant un últim conjunt, que els anys han patinat i unificat.

Tractarem el tema a manera d'explicació de records i curiositats disperses i no parlarem de les tendències artístiques de cada moment, ja que no podem fer un estudi de conjunt d'elements quasi desapareguts. Afortunadament fa anys, en contemplar algunes d'aquestes construccions, hi descobrírem relíquies d'interès històric que el temps havia deixat i avui ens plau, a més, d'oferir-ne uns dibuixos significatius, no pas tan abundants com voldríem, perquè la ràpida transformació de la ciutat, en la seva atabaladora modernització, tot ho fa desaparèixer, i s'introdueix des de l'últim racó de la llar fins al vell fanal del carrer.

El safareig decorat és una aportació de bon gust a la decoració externa de les llars. Tant en patis reduïts com en jardins de més grandària, els safaretjos s'agermanen íntimament amb els arbres, els testos amb plantes de totes les espècies, les paneres verdes florides i l'aigua corrent que, mercès al nostre cel blau, constitueixen un conjunt destacat de colors i perfums.

La decoració del safareig de la llar humil, hem d'incloure-la entre les produccions d'artesania popular catalana. El paleta executor, que normalment no era més que un senzill artesà, tenia el compromís de transformar el frontís llis del dipòsit d'aigua del safareig. I ho aconseguia utilitzant unes fórmules tradicionals, que combinaven corbes i línies pures amb graciosa simplicitat geomètrica. Decorava la paret servint-se només de pedres de diferents tonalitats, trinxades en petits fragments, que incrustava, combinades, formant mosaic, seguint un dibuix prèviament traçat. La composició, per a remarcar-la, normalment era contornejada d'uns perfils negrosos formats amb trossos de carbó o escòria.

Una petita cascada, construïda al centre de la paret amb rústegues pedres poroses, deixava caure al safareig l'aigua de la sobreeixida del dipòsit, enmig de molsa i petites plantes aquàtiques. Era complement indispensable.

Però no sempre la simplicitat era dominant. També eren abundants els aplics ornamentals emmotllats en formes variades, les piques senzillament decorades, les carasses grotesques per on rajava l'aigua, els florons decoratius, a vegades de caràcter marí, i les imatges de sants o figures mitològiques, que solien ésser de terra cuita, poques vegades de marbre. És molt curiós de trobar juntes, amb igual

Brollador en el jardí de Can Viladesau.

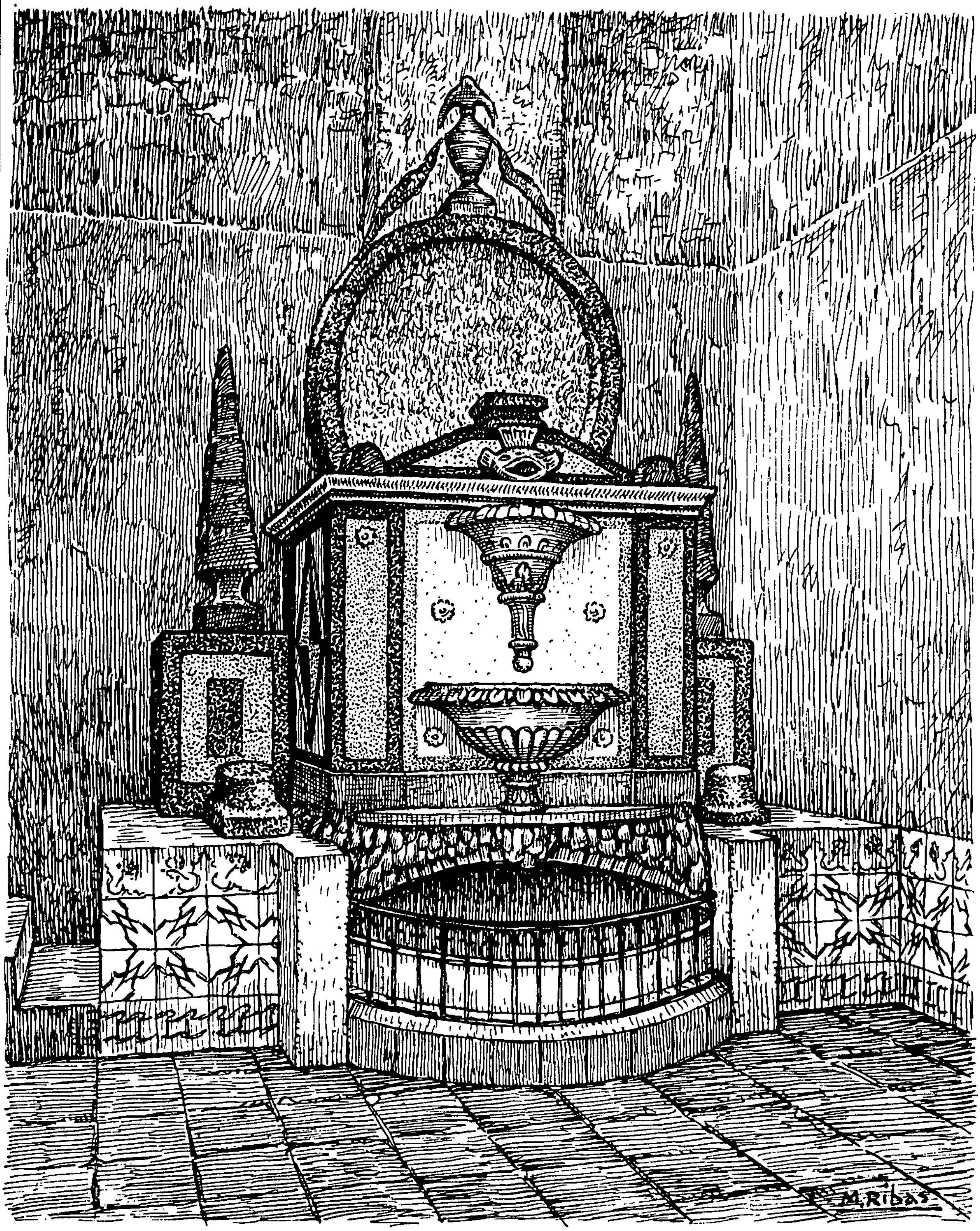

Safareig en forma de cascada amb elements decoratius de terra cuita, en la casa, núm. 40 del carrer d'En Pujol.

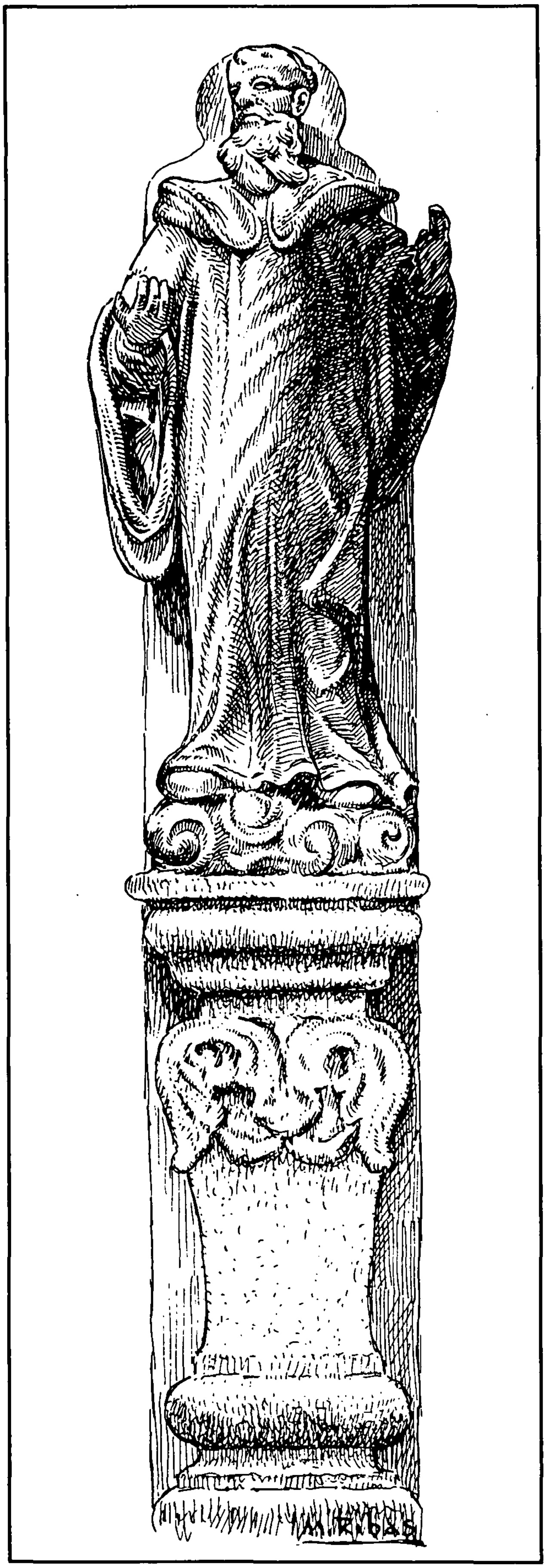

valor, la santedat i la mitologia, una al costat de l'altra, fet que caldria aprofundir, perquè dintre de l'art popular tot hi tingué cabuda. Coses més incomprensibles hi trobem i tot hi té el seu atractiu, com per exemple l'*Auca del món a l'inrevés*.

Els motius de terra cuita foren molt prodigats. Eren de fàcil adquisició perquè els terrissaires solien estar-ne proveïts i tenien reserva de models emmotllats. Els més capaços feien també elements originals a gust dels clients i, fins i tot, els més hàbils, modelaven figures diverses que s'ajustaven als llocs de destí. El bon amic en Florentí Serra, que tinguérem el gust de tractar, fou l'últim supervivent d'aquests terrissaires mataronins.

L'estàtua del Neptú que presentem en el dibuix que ja fa bastants anys tinguérem ocasió de fer en l'antiga fruiteria Cateura, a la Plaça Xica, número 5, és una bona mostra de les figures que ornamentaven senzills safaretjos, sense ambicions artístiques.

Un altre dibuix que presentem correspon a un bell exemple de safareig projectat amb coneixements d'arquitectura decorativa. Fou construït a l'antiga casa Artigas, del carrer d'En Pujol. Encara existeix, però amb lamentables mutilacions, tot i que el nou propietari de la casa, senyor Castellà, l'ha restaurat acuradament. Hi destaca la pedra treballada, formant mosaic, combinada amb una sèrie de bons elements de terra cuita, ordenats amb encert. És de doldre, però, la desaparició de les antigues figures, que han deixat el seu lloc desert. La restauració feta ha completat la decoració del safareig, sota la pedra del rentador, amb rajoles de València de dibuix blau que, enmig del pati, a ple sol entre plantes florides, completen la sensació d'íntima bellesa i benestar.

Aquest tipus de safareig, l'hem vist amb moltes variants i fou el més normal i comú en les llars modestes, servint per rentar la roba, per fer bugada, com solia dir-se. Existeix actualment en moltes cases antigues, encara que les innovacions que s'hi introdueixen el fan desaparèixer progressivament. N'hem volgut parlar perquè el safareig mataroní forma part de la tradició que ordenava les coses de la llar amb plaent visió i sentit desproveït de ficció. Hem cregut que valia la pena de deixar-ho apuntat.

Les rajoles decoratives també foren aplicades a la paret frontal dels dipòsits. Un quadre, amb la representació d'un sant, elegit per la particular devoció de la família, ocupava i donava preferència al lloc

Una de les imatges laterals, de terra cuita, mida natural, de la cascada brollador del jardí de la casa que fou del Jutjat a la Plaça Gran. El pedestal és de pedra.

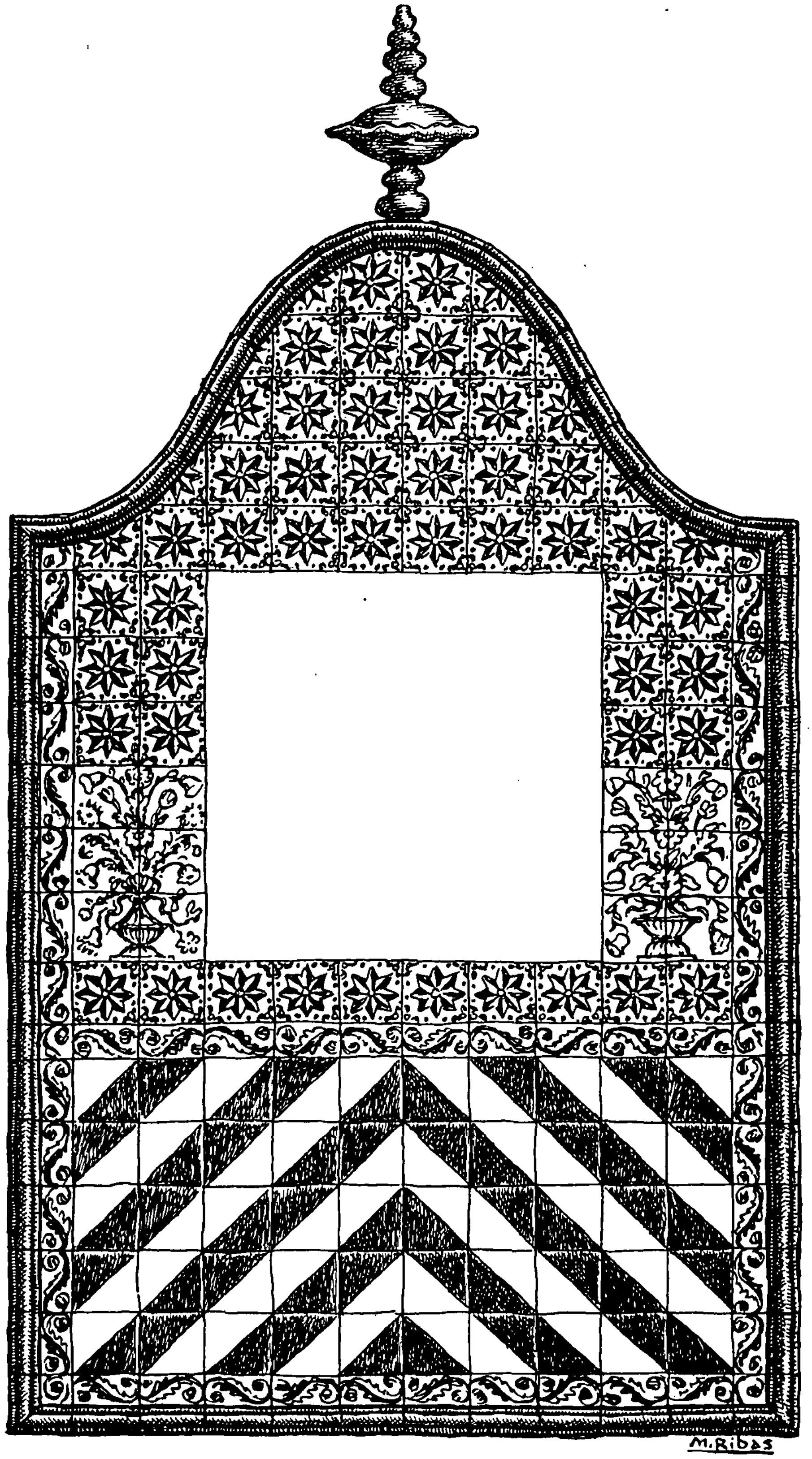

Plafó de rajoles decoratives en el safareig de la casa núm. 3 del carrer d'En Pujol.
El quadre central ja havia estat arrencat anys abans de fer aquest dibuix pel gener del 1927.

central. Però tot i tractar-se d'una modalitat atractiva pels seus mostrejats i notes de color, fou escassament prodigada i avui és gairebé desapareguda gràcies a col.leccionistes de rajoles i antiquaris. També s'havien col.locat quadres de rajoles amb sants a les fonts públiques dels carrers; en aquest cas fou la intempèrie que cuidà d'eliminar-los lentament.

Fins ara hem parlat de les cases humils. Ho farem tot seguit de les cases benestants. Les cases senyorials van incloure elements de tota mena i de tot estil, des del renaixement abarrocat fins al neoclassicisme, amb magnífics exemples de jardins amb brolladors, matisats per la graciosa distribució de vegetació i aigua.

És difícil de parlar d'aquests conjunts ja que, molts d'ells, els hem conegut només per referències. Tot i amb això, un exemple concret ens podrà indicar com eren, sobretot pel dibuix que acompanyem que per si sol reflecteix amb claredat l'ambient, i les coses que la migradesa del text mai no podria expressar amb tanta justesa.

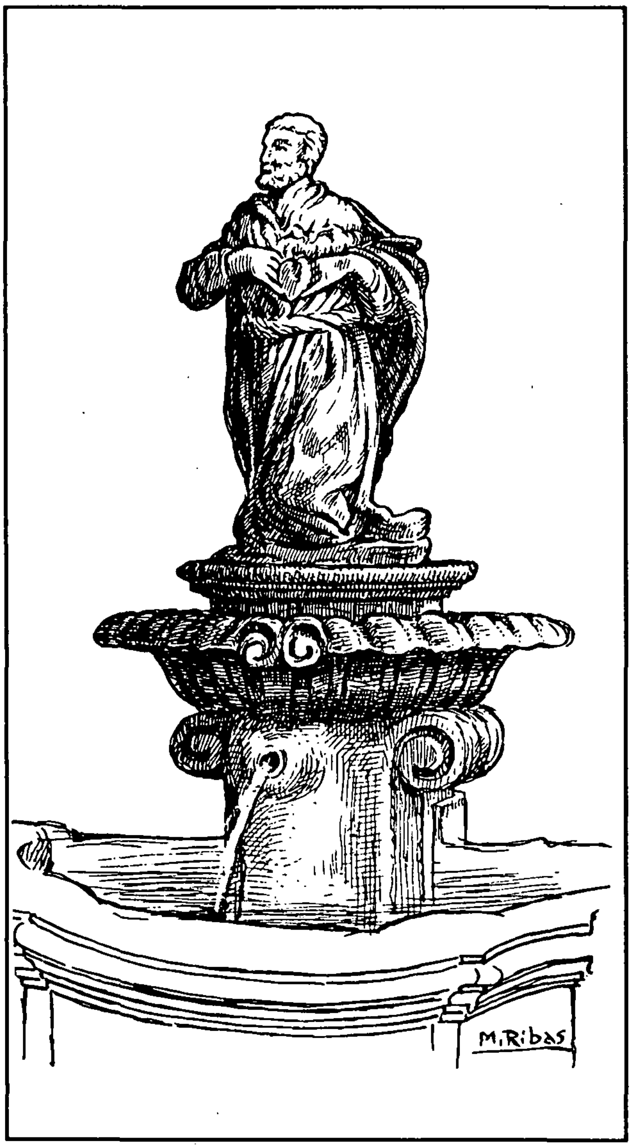

Imatge de sant Felip Neri al safareig de Les Esmandies.

Al jardí de la casa Viladesau, a la Riera, que poguérem visitar algunes vegades, tant l'arquitectura com la jardineria tenien notable importància. Els arbres, adaptats amb gràcia al solar, donaven bell caient a la llargada d'uns murs ricament esgrafiats. En lloc preferent destacava un brollador marmori, ordenat, que associava amb generosa esplendidesa l'arquitectura, la poesia i la fantasia.

I ara, en aquest punt, ve a tomb d'evocar un últim record retrospectiu que, amb perdó, insereixo seguidament.

Recordo amb plaer els anys de la meva infantesa, quan vivia en una de les típiques cases de la Plaça Gran i solia fer molta vida de carrer. Amb la nombrosa quitxalla del veïnat, tots teníem la mateixa edat, ens introduíem d'una casa a l'altra, sense demanar permís a ningú, perquè ens semblava que tot el món era nostre. La casa que en dèiem del Jutjat, malgrat la seva grandària que a voltes ens impressionava, quan podíem, la incloíem al nostre domini, perquè per damunt de tot ens delectava el seu gran jardí, que les nostres cases no tenien, i en ell, sobretot, la contemplació del seu safareig, amb una monumental cascada, que ens semblava plena de misteri i fantasia. Tenia molts metres d'alçada. Sempre la veiérem solitària, animada solament per uns rajolins d'aigua, que no sabíem d'on sortien, però que tenien la virtut d'amorosir unes clapes de brots de falzia i la molsa vellutada que entapissava un rocam. El rocam, amb habilitat, combinava una mena de fornícules amb arcs, com coves, on s'aixoplugaven unes formoses figures de grans dimensions, de terra cuita. Les unes eren mitològiques. Les altres, sants de molt respecte. Feia dues centúries que dialogaven, a la intempèrie, sense interrompre la pau i el silenci del gran jardí, sempre ple d'herbes músties i fullaraca. Uns arbres molt alts, de branques embullades, feien costat a unes majestuoses palmeres, encara més altes, que ho dominaven tot amb les llargues palmes esteses, entrellaçades, formant un meravellós sostre de verdor filigranada.

Aquest jardí, no puc pas dir quin secret tenia, però és ben cert que provocava la necessitat de penetrar-lo i la rara curiositat d'esbrinar l'enigma de les grans figures, immòbils, sota una vegetació decadent. A més, contagiava una estranya tristesa, potser per haver perdut la gentilesa del seu origen i, a la vegada, les suaus harmonies de les flors perfumades que, en altre temps, li havien donat vida i alegria.

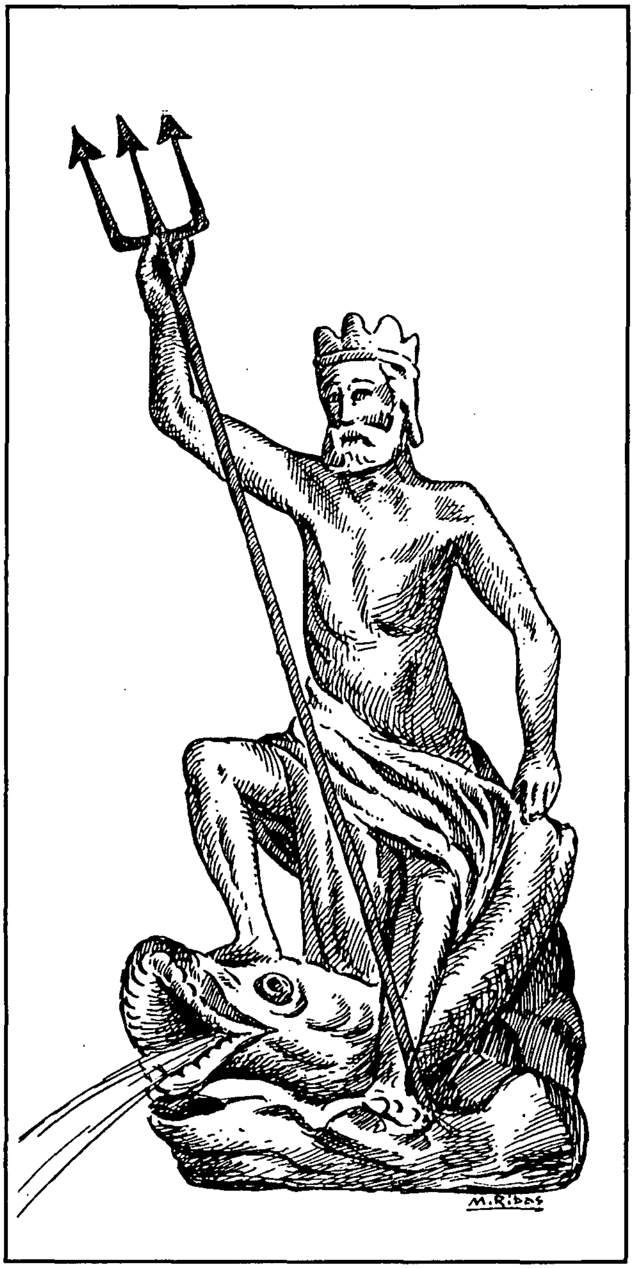

Figura de terra cuita existent a Can Cateura. Plaça Xica. Principis del s. XIX. té uns dos pams d'altura aproximadament.

La nostra curiositat o admiració sempre en resultà defraudada. Instintivament retornàvem a les molt estimades acàcies que, tot i ésser humils, les enteníem com les joies més preuades que ornamentaven la nostra Plaça Gran.

És molt possible que el safareig i la cascada de la casa del Jutjat haguessin estat, dintre del seu gènere, l'obra més monumental de la ciutat. Crec recordar que no posseïa pilastres estriades, ni capitells, ni cornises clàssiques, però tenia un excel.lent planejament, amb pedra ben distribuïda, i motllures i motius escultòrics de gust barroc. Aquest és el meu record d'infantesa, de principis de segle, que els anys transcorreguts no han aconseguit d'esborrar.

No fa pas gaires anys, en ocasió de fer-se unes obres de reforma i la construcció d'un nou edifici al solar, amb façana al carrer de la Palma, vaig intentar de renovar l'antiga visió, que encara em suggestionava. Però la decepció fou aclaparadora perquè vaig trobar-me davant d'una ruïna absoluta. Tan sols dues imatges romanien, solitàries, al seu lloc, dretes sobre dels seus pedestals de pedra treballada. Penso que eren santa Teresa de Jesús i sant Magí. Vaig fer-me el dibuix que il.lustra aquestes ratlles.

Tot el que hem dit, tot just apuntat, fa referència a una part d'un passat que la màgia del temps esvaeix silenciosament. Era part inseparable del petit món de sensacions íntimes de la nostra vida familiar. I ho hem escrit i ens queda, entre altres coses, una certa amargor, perquè l'esperit sempre s'inclina a favor dels valors i curiositats sentimentals del poble on s'ha nascut.

Marià Ribas i Bertran

L'autor del treball que presentem és expert miniaturista naval. Membre de la Secció Arqueològica del Museu Comarcal del Maresme, actua com a restaurador en aquest museu, sobretot pel que fa referència a armes i peces mecàniques.

LA NAU DE MATARÓ

EL BUC.

Una lleugera observació del venerable i corcat ex-vot conegut com la *Coca de Mataró* palesa tot seguit que correspon a la representació d'un vaixell extraordinàriament mangut i molt alt de bordes. Tanmateix sembla més una irònica caricatura que un model de bastiment. Aquest tret, i amb la incertesa del nombre de pals que d'origen arborava, ha estat causa de la diversitat d'opinions tècniques entre historiadors i arqueòlegs navals, avui encara no pas resoltes del tot.

Malgrat aquesta problemàtica presentada, el model de Sant Simó va resoldre importants incògnites tècniques fins aleshores no ben especificades, com les tan controvertides testes dels baus, sobresortits pel folre exterior del buc, i la sobreestructura del castell de proa. A més va proporcionar la millor font d'informació per a la reconstrucció de la nau colombina Santa Maria.

No oblidem pas que els testimonis referents a vaixells medievals de què hom disposava abans de conèixer la coca de Mataró eren molt escassos i confosos. Els proporcionava sobretot la iconografia, fonamentada principalment en els dibuixos fets en algunes cartes marines i en exigus gravats i pintures, sempre poc realistes. En aquest marc, la importància de l'ex-vot radica principalment en el fet que, des de la seva descoberta fins a la troballa el 1962 de la coca de Bremen, va ésser l'única documentació tridimensional existent d'una època molt fosca en l'arquitectura naval.

És evident que el constructor de la coca de Mataró era un gran coneixedor de les tècniques de la construcció naval del segle XV. Però també és notori que va construir el model de memòria, sense utilitzar ni la cana, ni la vara. En conseqüència, el model de veler resultant, si bé ens ha mostrat molts detalls constructius, té unes dimensions que no coincideixen del tot amb els cànons d'ús durant l'Edat Mitjana. Àdhuc és incomprensible la notòria manca d'alguns elements fonamentals, com l'accés a les cobertes de la tolda i la del castell de proa, la insuficiència d'embornals en les bordes de la coberta principal i la de l'alcàsser, i també és xocant la manca d'una regala damunt la borda de la tolda, tot i que els baraganets estan folrats interiorment.

L'ORMEIG.

Quan el model va ésser descobert arborava tres pals. Però durant el temps que va romandre a Nova York els experts eliminaren els pals de trinquet i de messana per considerar-los una aplicació posterior a la seva construcció. Des d'aleshores, el model arbora solament un pal, com les coques nòrdiques, malgrat que és quasi segura l'autenticitat d'un pal de mitjana, a popa del vaixell, arborant una petita vela llatina, solament utilitzada per a vents escassos o terrals. Aquesta és l'opinió de Heinrich Winter segons es desprèn al seu llibre *La Nau Catalana de 1450*. Aquesta disposició, la trobem representada en un retaule de Joan de Reixach, de l'any 1448, procedent de l'església de Cubells, actualment al Museu d'Art de Catalunya.

El pal de mitjana hauria d'estar encarlingat damunt mateix de la coberta de la tolda, guindat en candela, i aguantat per una obencadura adient, ja que no podria estar enfogonat fins la coberta principal sense dificultar el lliure moviment del llarg arjau.

L'existència d'un pal trinquet és més discutible. En qualsevol cas, hauria d'ormejar una petita vela quadrada, a guisa de civadera, i, al mateix temps, podria servir per a guiar les tires de les amures de la vela major.

El pal major és enter, però hauria d'haver estat construït per diverses perxes acoblades i trincades juntes, tal com ben clarament ho mostra tota la iconografia de l'època. La vela hauria d'estar proveïda d'una boneta i l'accés a la gàbia hauria d'ésser mitjançant una escala de corda, a diferència de les coques nòrdiques que tenen rissos en la vela, en lloc de boneta i fletxastes en els obencs per a assolir la gàbia.

ORNAMENTACIÓ.

Donant una lleugera ullada al model de Sant Simó veurem de seguida que ressalta, com a ornamentació plàstica, un petit mascaró representant el cap d'un estrany animal, i que en l'extrem superior del candeler de proa de la barana del castell, un cap d'home, amb barba, resulta molt decoratiu.

Si posem més atenció en l'observació del model, en la *bovedilla* veurem les restes molt deteriorades d'una pintura de temàtica religiosa que constitueix l'ornamentació més interessant de l'ex-vot. Una descripció del retaule és prou difícil, ja que solament en resta, a estribor de la timonera, la meitat superior d'un àngel que llegeix un rotllo, que segurament tindria alguna inscripció al.legòrica. L'àngel en qüestió podria estar assegut, o bé penjat, tal com sovint eren representats els àngels en aquell temps. És de suposar que en l'altre costat de la timonera hi hauria un segon àngel, igual o semblant, per a anivellar l'harmonia artística del dibuix. La part del retaule més ben conservada és situada al centre mateix de la composició, damunt de la timonera; hi trobem una gerra de color gris verdós, que conté circells.

Trobem un altre element decoratiu en les parts externes de les baranes del castell i de la tolda. Els quadres formats per l'encreuament entre els peus drets i els travessers tenen les arestes tallades amb curvatura i pintades de vermell mercurial, de manera que, conjuntament, formen contorns rodons o ovals força decoratius.

La gàbia té pintada una orla vermella que fa ziga-zaga amb puntets a l'interior de cada angle.

COQUES NÒRDIQUES I COQUES MEDITERRÀNIES.

L'origen nòrdic de la coca és ben palès i queda fora de tota controvèrsia. Si consultem qualsevol diccionari veurem que amb el nom de *coca* es coneix un determinat gènere de vaixell, originari del nord d'Europa, que va ésser utilitzat en el comerç per anglesos

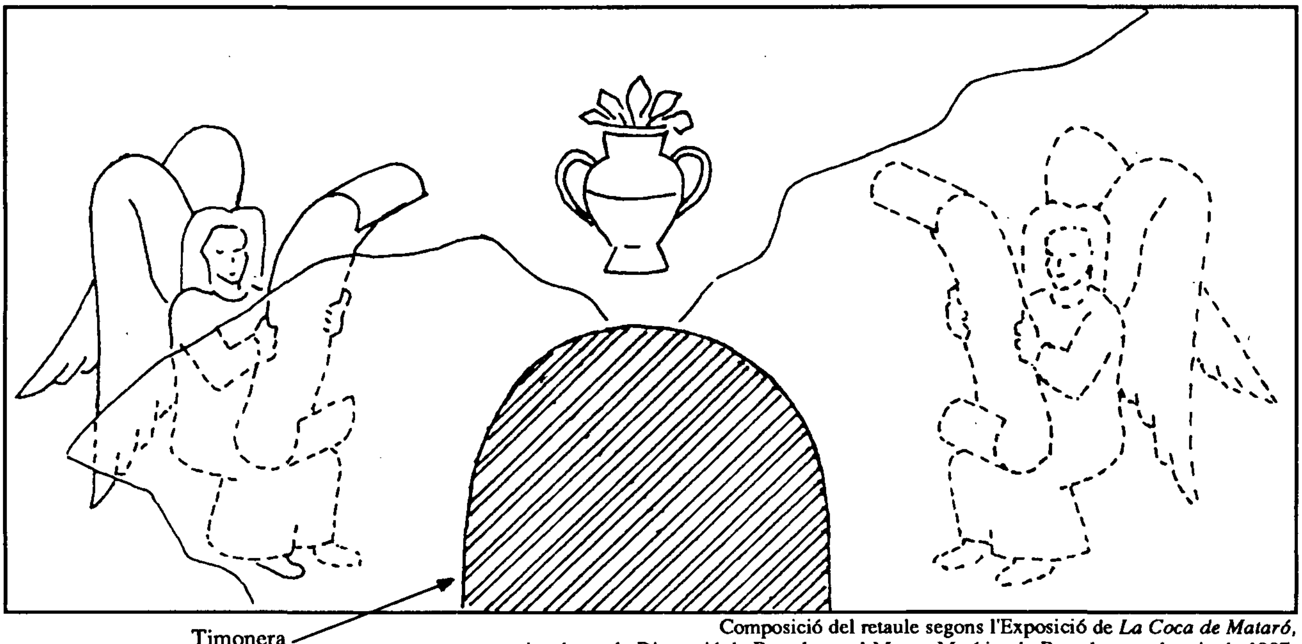

Composició del retaule segons l'Exposició de *La Coca de Mataró*, organitzada per la Diputació de Barcelona, al Museu Marítim de Barcelona, pel maig de 1987. La part desapareguda és representada en línia discontínua.

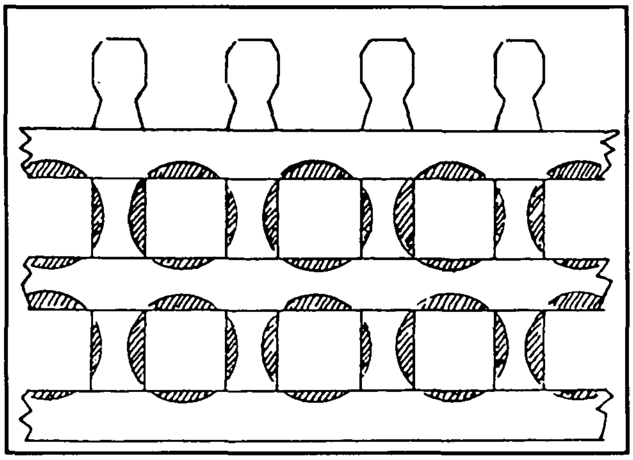

Esquema del tallat i pintat de les baranes.

i normands, aproximadament entre els anys 1100 al 1400, i que després va ésser substituït per l'*hulk*, que tenia major capacitat.

La tipologia de la coca nòrdica correspon a la d'un vaixell de poc tonatge, gran francbord, roda i codast poc llançats i força rectes a la quilla, de línies d'aigua afilades i força calat, amb sengles castells a proa i a popa, quasi independents del buc, el qual està invariablement folrat a tinglat; l'ormeig és d'un sol pal, amb vela quadrada.

Aquesta bàsica definició és fonamentada en estudis extrets de la documentació escrita que es conserva -poca- i en les representacions de coques gravades als segells de les ciutats pertanyents a l'antiga Lliga Hanseàtica, estudis que varen ésser confirmats i ampliats el 1962 en exhumar-se les restes d'una coca autèntica, enterrades en els al.luvions del riu Weser, prop de Bremen; la troballa va ésser datada de l'any 1380, més antiga per tant que la de Mataró.

Cal remarcar que la descripció feta anteriorment, referida a la coca nòrdica, és molt dissemblant a la coca de Mataró; tan sols podem trobar en concordança comuna l'aparellament, si de veritat la nostra coca arborava d'origen un sol pal.

Tenim documentada la presència de la coca nòrdica a la Mediterrània en un manuscrit francès de l'any 1226, que fa esment d'un estol de coques nòrdiques al nostre mar. Igualment, un altre escrit del segle XII, també fa referència a algunes coques tripulades per pirates de Baiona; així mateix la *Història de Jerusalem*, d'autor anònim, datada el 1177, fa constar la presència en el Mediterrani de 50 vaixells dels anomenats coques.

És molt normal que a conseqüència dels intercanvis comercials i per la presència de coques nòrdiques en la Mediterrània, els mariners llatins copiessin qualitats dels vaixells nòrdics, per exemple la facilitat de maniobra, àdhuc és normal també que els nòrdics introduïssin característiques de la carraca o de la nau en les seves coques. Amb tot, no és normal, ni gens probable, que els llatins reproduïssin sense cap necessitat un tipus complet de vaixell; per això és molt possible, per no dir gairebé segur, que mai no ha existit cap coca pròpiament mediterrània.

Si acceptem la no existència d'una coca llatina o mediterrània trobarem moltes contradiccions en la documentació escrita, com per exemple, la d'un manuscrit genovès que relata l'existència, a mitjan segle XV, de coques mercants de 1.500 tones, tripulades per 120 homes, així com també en l'*Enciclopedia General del Mar* trobem la descripció de la coca *San Clemente*, armada a Barcelona l'any 1331, de la qual diu que tenia tres cobertes i una dotació de 500 homes entre mariners i soldats. Naturalment el tonatge d'aquests vaixells és superior en molt al que correspon a qualsevol coca. A més, si així fos, caldria que aquests vaixells arboressin més d'un pal i llavors ja no serien coques. Tals raonaments corroboren que la denominació genèrica de *coca mediterrània* és inacceptable, encara que només s'apliqui a vaixells petits.

En general, els mariners no solen parlar massa escolàsticament i no acostumen pas a parar-se a esbrinar l'exactitud d'un vocable. Senten una paraula nova i, si els és agradable, en fan ús i així es queda. En conseqüència els noms de carraca, nau, caravel.la,

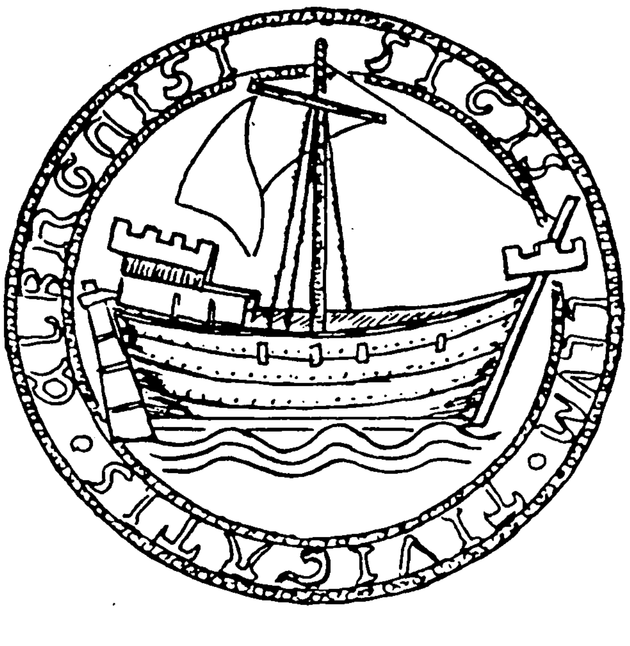

Segell de la ciutat hanseàtica de Elbing, any 1350.
Hi ha estampada una coca nòrdica.

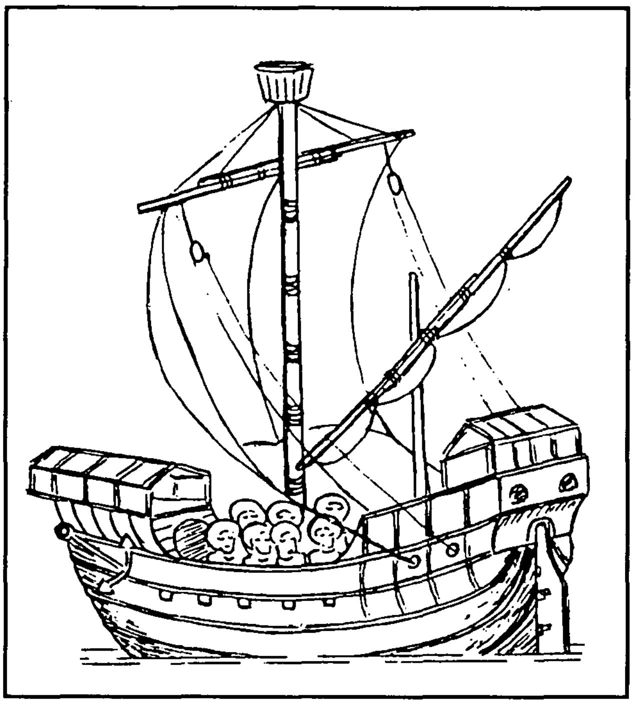

Detall del retaule de Santa Úrsula, de Joan Reixach (1448), procedent de l'església de Cubells. Actualment és al Museu d'Art de Catalunya. Hi és representada una nau o carraca catalana.

galió, etc..., sovint no tenen el mateix significat en diferents països, per tant, quan ens referim a la coca de Mataró, seria més correcte d'anomenar-la *nau de Mataró* o bé *nau catalana* com amb tan bon encert la denomina el reconegut historiador naval Heinrich Winter, en el seu llibre *La Nau Catalana de 1450.* Malgrat tot, i per major claredat, continuaré anomenant-la coca en el transcurs d'aquesta exposició.

De la mateixa manera també pot portar confusió el mateix nom de les veles. Hom sol considerar la vela quadrada d'origen nòrdic, en contraposició de la vela llatina; però no és pas així. Recordem que quan els mariners nòrdics tot just començaven a navegar en piragua de rem, els mediterranis ja navegaven en vaixells de més de 50 tones, impulsats precisament per una vela quadrada, i no solament pel Mediterrani, sinó també per l'Atlàntic i pel Mar Roig, al qual tenien accés a través del Canal del Nil, construït uns 2.000 anys abans que el Canal de Suez.

PROVINENÇA DE L'EX-VOT.

De la història particular de la coca de Mataró només sabem que l'any 1920 un antiquari de Barcelona la tenia en venda i que després, passant de mà en mà, nou anys més tard va anar a parar al Museu Prins Hendrik de Rotterdam, passant primer per Munich, i després per Londres i per Nova York.

Malauradament cal reconèixer que, fins al moment present, no existeix cap testimoni fidedigne que acrediti la seva exacta precedència, ni si veritablement era un ex-vot o no. Particularment estic convençut que la coca de Mataró era un ex-vot de l'ermita de Sant Simó, però he de manifestar que això, fins ara, no es pot demostrar científicament.

En alguns dels estudis publicats per experts arqueòlegs navals s'ha deixat caure, com a cosa natural, la procedència mataronina de la coca. Però mai no s'ha indicat la font documental d'aquesta informació, que de segur seria verbal. Potser perquè la finalitat del seu treball no entrava precisament en aquesta particularitat.

Jo personalment he preguntat a moltes persones d'avançada edat, vinculades d'una o altra manera al mar, si recordaven haver vist la coca de Sant Simó a l'ermita. La majoria afirmaven que no l'havien pas vista mai. Altres, poques, la confonien amb alguns dels vaixells que, abans de 1936, eren penjats al sostre o a les parets de l'ermita. Cap referència, per tant, a la coca de Mataró.

DIMENSIONS.

No és al nostre abast de mesurar directament la coca de Mataró, ni tan sols coneixem de manera indirecta les mides exactes del model ja que les publicades per l'americà B. Culver, l'holandès Nohuys, i Heinrich Wintter, no coincideixen les unes amb les altres. Tampoc no coincideixen els plànols publicats pel Museu Prins Hendrik de Rotterdam i pel Museu Marítim de Barcelona.

Però com que per a plantejar qualsevol càlcul, per fer qualsevol comparació, cal disposar de mesures concretes, utilitzaré les donades per H. Winter, puntal 25 cm., mànega 45 cm. i eslora a la flotació 94 cm.

Els velers mediterranis del segle XV es bastien d'acord amb la clàssica norma *as-dos-tres* reglamentada en els *Costums Marítims de Barcelona.* La interpretació més elemental de la regla és com segueix: as= puntal; 2 puntals= mànega; 3 mànegues= eslora.

Segons aquesta fórmula i utilitzant com a paràmetre la mànega, que és la mida en què tothom coincideix, les proporcions del model haurien de ser, puntal 22,5 cm., mànega 45 cm. i eslora 135 cm.

Comparant el resultat del càlcul amb les mides abans descrites, les publicades per H. Wilter, obser-

varem que el model o bé té una mànega desmesurada o una eslora molt insuficient. Seria, per tant, un vaixell feixuc en la maniobra i difícil de governar en un vent fluix.

Per altra part, la coca de Bremen, abans esmentada, fa de puntal 3,14 m., de mànega 6,45 m. i d'eslora 22,66 m.

Si comparem aquestes proporcions amb les de la coca de Mataró utilitzant el ritme de la històrica fórmula, *as - dos - tres*, resultarà

Coca de Mataró 1 - 1,8 - 2,1.
Coca de Bremen 1 - 1,8 - 3,4.

La comparació ensenya que la coca de Mataró és més plena i més curta, i que la de Bremen és més fina i, sobretot, més llarga.

Per a calcular l'escala a la qual està construït el model de Sant Simó, ens basarem en l'alçària d'una persona dreta dintre de l'alcàsser, o sigui, dos metres de paràmetre. Aquesta dimensió en el model és de 10 centímetres. En conseqüència, la proporció serà de 200 és a 10, o sigui escala 1:20.

Aplicant l'escala obtinguda podrem deduir les mides reals del vaixell, que serien, puntal 5m., mànega 9 m. i eslora 18,80 m.

Recordem que les mides de la coca de Bremen són, puntal 3,14 m., mànega 6,45 m. i eslora 22,66 m.

La desigualtat és tan evident que no cal pas comentar-la.

Joan Noè i Pedragosa

TERMINOLOGIA.

Arjau Canya del timó.
Alcàsser Part coberta, situada entre el pal major fins a popa.
Amura Cap cosit als costats d'una vela quadrada que serveix per maniobrar-la des de la part de proa.
Aparell Conjunt de pals, vergues, veles i tota mena de caps o tires. (ormeig)
Bau Tauló o biga on es recolzen les cobertes.
Borda Cantell superior dels costats del buc.
Baraganet Última de les peces que formen les quadernes o costelles.
Boneta Vela agregada a una altra per a augmentar la superfície.
Bovedilla Part arquejada o angulosa de la façana de popa.
Buc Casc del vaixell.
Carlinga Suport amb forat on es recolza l'extrem d'un pal.
Castell Superestructura situada a proa, destinada a la defensa.
Civadera Petita vela quadrada situada a proa del vaixell.
Codast Tauló vertical o inclinat, situat a l'extrem de popa i solidari amb la quilla.
Embornal Forat a la borda per a donar sortida a les aigües de coberta.
Enfogonament Qualsevol forat a la coberta, per on passen els pals.
Eslora Longitud d'un vaixell en sentit de proa a popa.
Fletxadures Caps fermats, travessers als obencs, que formen una escala.
Folre Folre del buc; n'hi ha d'exterior i d'interior.
Francbord Distància des de la coberta a la línia de màxima càrrega permesa.
Gàbia Cofa rodona en forma de cova.
Guindat en candela Arborat vertical.
Mànega Amplada màxima del buc.
Messana Pal arborat seguidament a popa del pal major.
Obenc Cada un dels caps amb què es subjecta un pal en sentit transversal al buc.
Ormeig Conjunt de totes les veles, pals, vergues i tota mena de caps. (aparell)
Pal de mitjana Pal a popa del major arborant una vela secundària.
Puntal Distància vertical des de la coberta principal a la quilla, mesurada en el centre de l'eslora.
Regala Tauló pla que cobreix la part superior de la borda.
Rissos Caps fins cosits a una vela que serveixen per a disminuir la superfície en cas de vent fort.
Roda Primera peça que dóna forma a la proa i que empalma amb la quilla.
Tolda Coberta de l'alcàsser.
Trinquet Primer pal d'un vaixell que n'arbori més d'un.
Timonera Lloc des d'on es governa un vaixell. Forat per on entra l'arjau a l'interior del vaixell.
Tinglat Sistema de folre d'un buc propi del Nord d'Europa.

BIBLIOGRAFIA.

1.- GARRIGA. *Enciclopedia General del Mar.*
2.- CAPMANY. *Memorias de Barcelona. Las Artes del Mar.* Editorial Blume.
3.- VAN LOON, M. *La conquista de los mares.*
4.- LANDSTROM, Bjorn. *El Buque.*
5.- PONTI, Valery. *Transportes marítimos.*
6.- WINTER, Heinrich. *La nau catalana de 1450.*

La problemàtica que presenta la "Coca de Mataró" queda perfectament reflectida en la conversa de Màrius Armengou i Schupisser, historiador, especialista en temes marítims i col.laborador dels FULLS, amb Xavier Pastor Quijada, estudiós de la marina de vela i expert innegable en l'art del modelisme naval, autor de la rèplica de la "Coca" construïda a propòsit de l'Exposició commemorativa del Centenari de la Cambra de Comerç de Barcelona. (1)

XAVIER PASTOR I LA "COCA DE MATARÓ". LA RE-CREACIÓ D'UN SÍMBOL.

La Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona va commemorar el seu centenari a principis de l'any 1986. I per tal de divulgar l'abast de la seva tasca, organitzà al Saló dels Cònsols de Llotja una important exposició sota el lema *Del Consolat de Mar a la Cambra de Comerç*. Precisament a l'inici del recorregut, l'observador d'ull despert no podia passar per alt l'extraordinària rèplica a mida natural de la Coca de Mataró. Aquesta reproducció del famós ex-vot fou encarregada a un veritable expert en el modelisme nàutic, en Xavier Pastor Quijada. Mallorquí d'adopció, encara que nascut a Cartagena, ha dedicat una bona part del seu temps a la investigació i la recerca de tot el que fa referència a la marina de vela.

Autor de nombrosos i excel.lents models, ha escrit més d'una seixantena d'articles monogràfics en revistes especialitzades i té publicats prop d'una dotzena de plànols d'embarcacions. A més, fou responsable tècnic de les dues edicions de la *Mostra d'Arts de la Mar* celebrades a la Llotja mallorquina els anys 1980 i 1982.

Amb tot, però, i com sol passar sovint a casa nostra, difícilment es reconeix degudament l'autor i la seva obra. No cal dir que als països europeus d'arrelada tradició en la marina de vela -Anglaterra, França, Alemanya, Dinamarca, Holanda...- tenen en un alt concepte les aportacions d'en Xavier Pastor. És per tot això que hem considerat particularment d'interès donar a conèixer un resum de les converses que vàrem mantenir amb ell en ocasió de l'Exposició suara esmentada. La llarga i controvertida polèmica que de sempre ha suscitat la Coca no solament en el seu aspecte formal sinó també en el seu enrevessat periple, sense oblidar el seu boirós origen, són temes permanentment vigents. És evident que cal escoltar les opinions de persones que, a més de ser coneixedores del tema, són lluny d'apassionaments que podrien deformar conscientment la veritat d'uns fets i que poden ser d'un valor inestimable per la seva objectiva contribució.

* * *

P. *Sabem que l'interès per la "Coca de Sant Simó" no és quelcom recent. Seria molt interessant conèixer a grans trets, com es desvetllà en vostè l'interès per aquest model.*

R. No li puc pas confirmar amb precisió quina va ser la primera vegada que vaig veure la imatge de la "Coca". És molt possible que fos en un llibre anglès dedicat als models navals més antics, cap a l'any 1940. Fou a partir d'aleshores quan vaig sentir la necessitat de conèixer més dades d'aquell ex-vot. La seva primera descripció formal aparegué al *Mariner's Mirror* a l'any 1929. En ella l'investigador Henry B. Culver posava en dubte l'autenticitat de l'arboradura amb la qual aparegué a les Reinhardt Galleries de Nova York. Al final del treball, un altre notable estudiós de la història de l'arquitectura naval, Morton Nance, exposava punts de divergència amb algunes de les opinions de Culver o afegia detalls documentals a determinades característiques susceptibles de discussió. Els dubtes entorn de l'aparell i el fet que hagués estat modificat posteriorment, em van estimular a seguir buscant altres treballs indispensables per a millorar el coneixement del model. Fou particularment interessant l'anàlisi feta per Nouhuys (1931) aleshores Director del Prins Hendrik Mu-

seum. Evidentment fou qui tingué més possibilitats de fer-ne un estudi detingut, no solament de la seva aparença externa sinó també de quina era la seva estructura interna. Mitjançant petits miralls, il.luminats amb llum artificial, va realitzar un primer examen de l'interior del buc i en va descriure les seves peculiaritats. Després vaig aconseguir, no sense grans dificultats, el text ja clàssic *Die Katalanische Nao von 1450* d'en Kinter en què s'analitzaven aspectes molt concrets. A partir d'aquí tot va ser anar reunint la majoria de les publicacions entorn de l'ex-vot.

En realitat, fou durant una llarga convalescència a l'any 1969 quan vaig sentir la necessitat de fer-ne una rèplica com a peça commemorativa de la meva recuperació. Quelcom així com un ex-vot de reconeixement a la Providència i a les atencions familiars.

P. *És un fet palès que no és la primera vegada que s'enfronta amb la reproducció de la "Coca". Quina va ser la primera, quins obstacles hi trobà i quines correccions ha hagut de fer posteriorment per tal d'arribar a la definitiva?.*

R. Bé, com li he dit, em vaig posar a preparar uns plànols, utilitzant com a base els que tenia el Museu Marítim de Barcelona a disposició del públic. Com que l'escala a què estaven dibuixats donava un model de dimensions superiors a la de l'espai útil que jo disposava, en vaig fer una reducció. Té una eslora entre punts extrems, de 50 cm. i només ha sortit de casa en ocasió de la mostra de grafittis en què el Museu de Mallorca va presentar el treball realitzat pels investigadors Bernat, Gonzàlez i Serra, en què apareixen coques mallorquines a la Seu de Palma.

La realització de la rèplica no fou fàcil. Tot i tenir a l'abast la documentació fotogràfica que havia reunit, va resultar difícil fer-ho a partir de plànols que no tenen talls transversals a tothora necessaris per a conèixer determinades seccions i realitzar detalls com la brusca de les cobertes, l'altura i el desenvolupament del gran arc que dóna pas a la sotaproa, les dimensions de la planta del castell de popa, etc. Les pròpies corbes del buc foren difícils d'aconseguir malgrat haver-les obtingut amb traques molt més estretes que les de l'original, l'amplada de la qual era encara desconeguda per a mi.

Influenciat pel testimoni de Culver que afirmà haver trobat restes del que podia haver estat una bita d'amarratge per a l'eixàrcia de la verga del pal mestre, la vaig situar a la coberta de la tolda. Vaig interpretar erròniament un espai trapezoïdal que apareix en el plànol de Feltsch i vaig situar una escotilla al peu del pal mestre, en el lloc on manca un tros de post de la coberta. En aquest model vaig tenir molt en

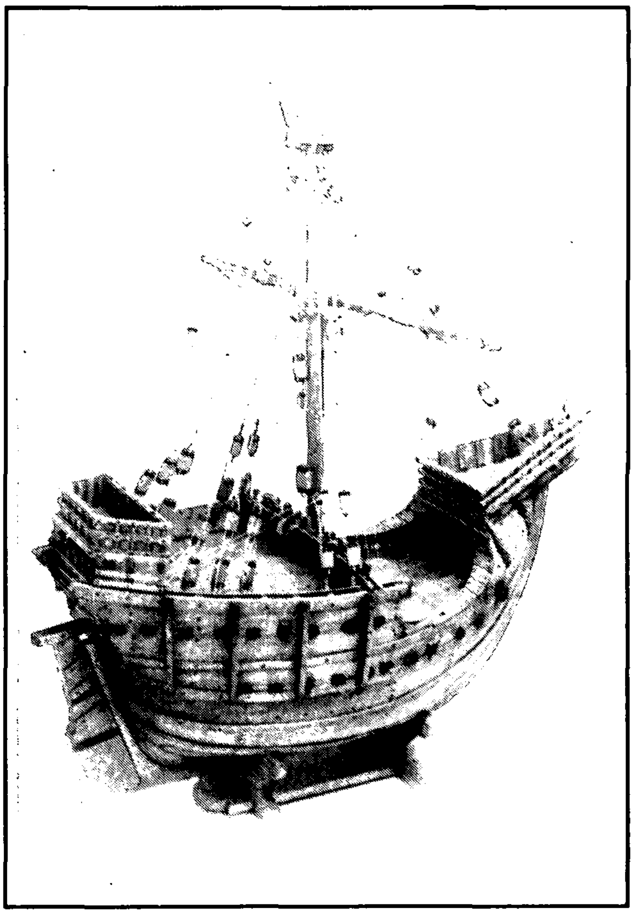

Model de la nau de St, Simó fet per Xavier Pastor.

compte el llibre de Winter i els plànols de Feltsch annexos, però em vaig deixar portar per l'impuls de trobar solucions per a determinats punts obscurs, la qual cosa no sempre és bona. El model va ser arborat amb un sol pal i em vaig permetre la llicència de situar una escala de gat per la seva cara de popa, per arribar a la cofa, basant-me en algunes representacions medievals. Per cert que recentment s'ha descobert un graffiti que reprodueix aquest sistema en uns treballs realitzats per l'arquitecte Fissac a la capella de Calatrava la Vieja (Ciudad Real).

En un intent de fer més entenedores les característiques de l'ex-vot, pel març del 1976 vaig dibuixar uns plànols partint dels de Feltsch. Amb tota certesa, els del Museu Marítim de Barcelona estaven basats en la mateixa font. Mentre aquests darrers representen el vaixell amb aparell de dos pals i un bauprès tibat a l'estil de les *naos* del retaule del Joan Reixac, en què jo vaig dibuixar, hi vaig representar l'aparell d'un sol pal com el model de Rotterdam. avui, en comparar-lo amb la realitat, he de confessar-li honestament que tot i que un observador poc avesat tindria dificultats per a trobar-hi diferències importants, certament hi són. Comparant els meus plànols amb els de Hardonk al Museu holandès que són fruit d'una

revisió dels que va fer Petrejus, hi ha diferències d'eslora amb relació a les mesures que en el seu moment obtingueren Culver, Nouhuys i Winter. Els darrers plànols representen exactament el relleu de les superfícies externes dels models. Evidentment, fruit dels sistemes de mesura emprats a partir d'un instrumental de precisió i de la fotogrametria. Tanmateix, quan vaig construir la meva rèplica a escala 1:1 vaig tenir a l'abast un material gràfic, tant del Museu com preparat per mi que fou de gran ajut.

El meu propòsit fou, des del començament, construir una rèplica de la "Coca", com si acabés de sortir de les mans de l'artesà que la va produir, amb aquella extraordinària habilitat i sens dubte, amb un coneixement que només podia tenir un professional de l'arquitectura naval del seu temps. Vull remarcar que també des d'un bon començament vaig ser contrari a qualsevol idea d'envelliment artificial ni a l'aplicació de cap mena de pàtina damunt la "Coca".

P. *Vostè ha pogut estudiar directament l'original a Rotterdam. A part del propi plaer de poder admirar-lo, quines han estat les observacions tècniques formals que li han permès conèixer aspectes ignorats?*

R. L'any 1984, quan se'm va proposar la construcció de la rèplica per a l'Exposició de Llotja, em vaig desplaçar a Rotterdam en companyia de José M. Martínez Hidalgo i de Laureà Carbonell, aleshores director del Museu Marítim, tot culminant una vella aspiració. El model, fora de la vitrina que habitualment el conté, ens brindava l'oportunitat de palpejar-lo, indagar la naturalesa dels seus materials i descobrir peculiaritats que a través del vidre o de fotografies no ens era possible de fer-ho.

El primer que vaig constatar és que el buc del vaixell no és, com s'ha dit sovint, en forma de "closca de nou". Observant el seu pantoc a proa i popa són ben palesos els fins que faciliten les entrades i sortides d'aigua, especialment a popa. La relació entre mànega i eslora sembla excessiva. És d'1:2. Ja Nouhuys esmentà en el seu treball que Witzen, més proper cronològicament a l'època en què s'atribueix el model, deia que els constructors de Marsella feien vaixells l'eslora dels quals era dues vegades la mànega, la proa aguda i la popa ampla.

El cordam em va semblar gairebé tot d'espart, elaborat amb tres cordons de fibres molt fines. Un detall observat que em penso que ningú fins ara se n'havia adonat és l'existència de veritable calafatament, també amb fibra d'espart, entre les traques del buc, per aconseguir la seva estanqueïtat. Això fa suposar que el model, si bé no va ser creat per a navegar, sí que almenys podia haver sofert proves de flotabilitat.

Penso que l'evident torsió de l'eix roda-quilla-codast que presenta el model no és motivat pel pas del temps. Pot ser conseqüència de la col.locació de les amples traques que, per la gran tensió a què es veuen sotmeses en la seva adaptació a les quadernes, pogueren ocasionar un forçament de l'alineació de roda i codast. Detall aquest, que coneixen bé els modelistes que treballen amb aquest sistema ortodox. De tota manera, els qui coneixen aquesta circumstància la intenten evitar assegurant l'esmentat eix un cop alineat. Aquest punt queda confirmat pel desviament del castell per adaptar-se a la deformació. Tampoc l'ampit de l'alcàsser és perpendicular a la cruixia i això em sembla que no és atribuïble a l'acció del temps. Això no obstant, subsisteixen per a mi molts dubtes pel que fa a l'ormeig.

P. *Pel que fa a la incidència de la rèplica de l'Exposició, creu que a nivell general s'ha tingut en compte el valor que representa en tots els seus aspectes?*

R. Voldria dir-li primer que res, que la construcció del model de la "Coca" ha significat per a mi una compensació al temps que vaig invertir per arribar al seu coneixement, amb tota l'aproximació de què vaig ser capaç. En tot cas i tenint en compte la seva condició de còpia d'un ex-vot, aquí queda també l'obra, com exemple d'una nau d'aquell temps.

Pel que fa concretament a la seva pregunta, li haig de dir, no sense un cert regust amarg, que l'esforç realitzat no ha estat pas massa tingut en consideració. No pel que fa a mi personalment, ja que a la meva edat sóc lluny d'una promoció d'imatge que arribaria a deshora i a més amb projecció desenfocada, sinó perquè la "Coca" de Mataró, pel que representa, no ha estat acostada al públic en la mesura suficient.

El tema, de per si és d'un interès gairebé novel.lesc i mereixia una explicació adient del seu paper en la història de la cultura marítima del país. La relació entre la rèplica i les naus representades en el meravellós retaule de Cubelles no va ser posada de relleu en forma didàctica, amb capacitat d'engrescar l'espectador, el qual hi passava pel davant com si es tractés d'un objecte més de l'Exposició. D'altra banda, el laconisme del text explicatiu era més aviat propi d'una cita bibliogràfica incompleta. Finalment, tampoc els mitjans de comunicació van saber incidir en el veritable interès de l'obra ni en la raó de la seva presència.

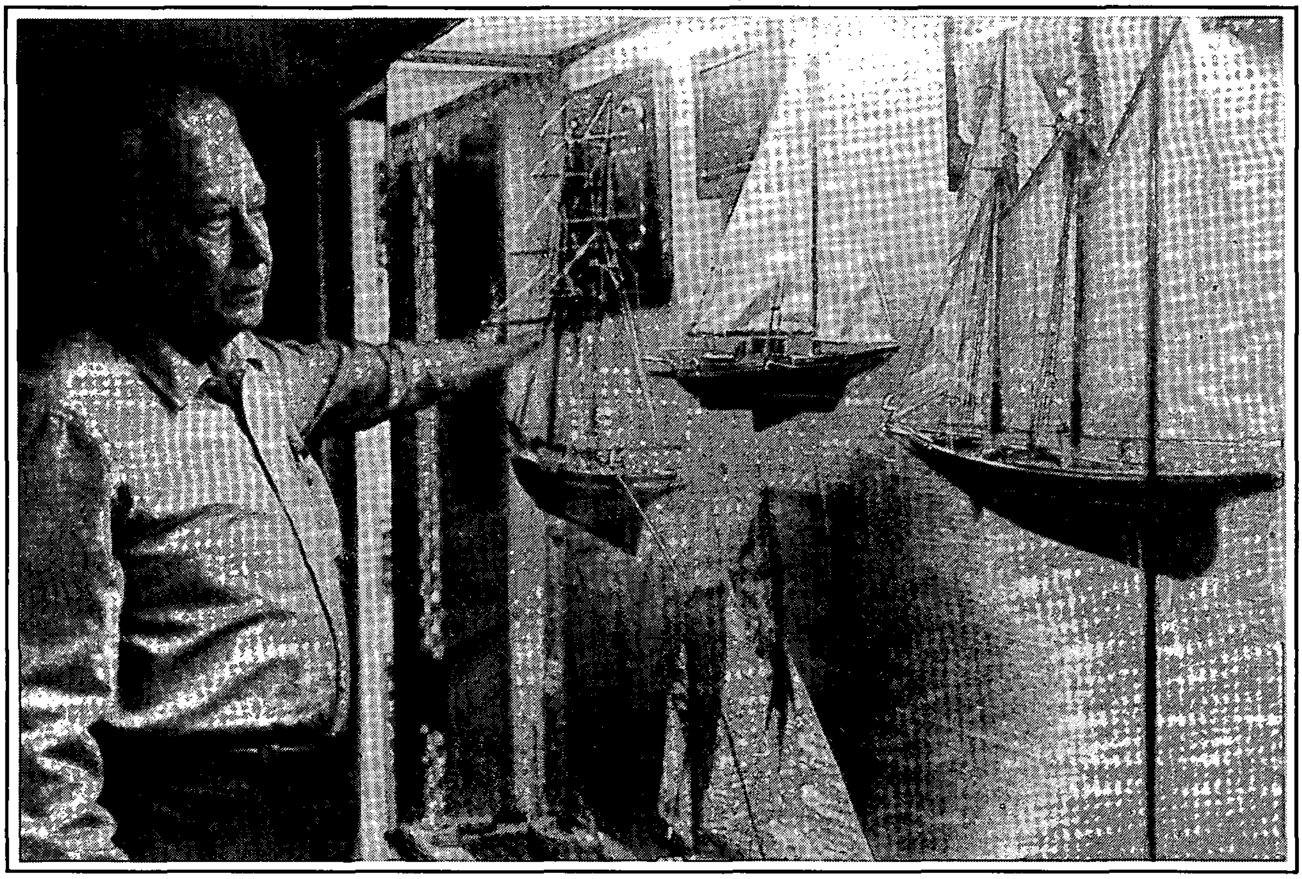

Xavier Pastor mostrant d'altres models fets per ell.

P. *És evident que l'interès pel tema dels ex-vots -models i pintats- és a casa nostra, gairebé inexistent. En podem donar fe. Els esforços individuals sense suport oficial no poden aturar la contínua fugida dels pocs exemplars que romanen a les ermites de la costa. La "Coca en fou, en certa manera, la precursora. Quin és, lluny d'aquí, l'interès pels ex-vots en general i en particular per la "Coca"?*

R. És claríssim que l'interès dels col.leccionistes per aquestes peces d'art les ha fet fonedisses de les ermites, com va succeir amb les imatges, retaules i d'altres objectes de culte. Es podrien considerar afortunats aquells que anaren a parar a Museus institucionals on estan ben conservats i poden ser objecte d'estudi pels interessats en el tema. El fet lamentable és l'elevat nombre de peces perdudes, sense deixar rastre i que han anat a mans privades. Conec col.leccions estimables, penjades d'esglésies, convents o institucions religioses, en un estat precari de conservació que per poder-les veure cal obtenir gairebé un salconduit.

Amb una problemàtica comuna a d'altres elements del patrimoni cultural mariner, crec sincerament que a l'estranger són molt més respectuosos pel que fa a la cura del seu passat. Es veu en la seva conservació, i en les exposicions museístiques que, d'altra banda, compten amb ajuts econòmics generosos, bàsicament privats.

P. *Ens agradaria conèixer el seu parer sobre l'estat actual del miniaturisme naval diguem-ne ortodox -lluny dels* kits *pre-fabricats- i quina és la seva perspectiva a curt termini d'aquest art?*

R. Com a vell afeccionat al modelisme naval, m'interessa molt la seva pregunta. Començaré dient que sempre he practicat la tècnica de construcció que en diuen de quilla a perilla, és a dir, elaborant jo mateix tots els elements necessaris a partir de materials en brut, qualsevulla que fos el sistema emprat. He arribat a la conclusió que actualment es produeix un retrocés en la pràctica del modelisme pur. Si en un principi vaig creure que els equips pre-fabricats serien un estímul per a la iniciació en aquest difícil art, aviat em vaig desencantar. De fet es barrava el pas a la creativitat. I és que el modelisme vol uns coneixements bàsics del vaixell alhora que dels elements que el formen. Que lluny queda la tasca dels Miniaturistes Navals amb seu a Barcelona! Hauria d'haver-hi un estímul general en aquesta faceta. No debades

som un poble marítim, encara que de vegades penso que ens manca la consciència de ser-ho.

P. *Per acabar, diguem que de tots els textos que hi ha sobre ex-vots mariners, solament els de Guillén Tato o Joan Amades ens parlen de l'origen mataroní de la "Coca". Què en pensa vostè, d'aquest tema?*

R. Les circumstàncies de la seva aparició no fan sinó augmentar el nombre d'incògnites que, fins ara, ningú no ha estat capaç de desvetllar-les de forma convincent. No hi ha testimonis de la seva existència, abands de sortir al mercat internacional com a procedent de l'ermita de Sant Simó. No és excepcional la manca d'inventaris parroquials o de testimonis gràfics, però el que sí és insòlit és que no es coneguin testimonis orals fefaents dels més vells de la localitat. El desconeixement és encara més sorprenent si es té en compte que l'ex-vot no va ser considerat per Fernández-Duro i Monleón a l'hora d'emprendre la reconstrucció de la nau capitana de Colom a Xicago l'any 1892, ni tampoc per Guillén Tato quan l'any 1927 va endegar el bastiment de la Santa Maria a l'Exposició Iberoamericana de Sevilla (2). Crida l'atenció que no hi hagués constància de la Coca a l'Arxiu del Museu Naval ni als inventaris parcials que molts autors catalans varen fer d'alguns santuaris mariners. També Artiñano i Galdácano a la seva *Arquitectura naval española en madera* passen per alt el model de la "Coca".

Davant la manca de testimonis podria suggerir-vos la hipòtesi que l'ex-vot fos de propietat privada i que poca gent, doncs, tingués la possibilitat de conèixer-lo. És una teoria més a afegir a la llarga llista de suposicions que tenen relació amb la seva venda, sense oblidar la de l'origen calellenc del model. L'afer és enrevessat. El meu amic Huertas Morión autor de *Los últimos veleros del Mediterráneo* em contava que un amic seu barceloní de cognom Salas, tenia una gran col.lecció d'objectes de tema marítim. Degut a les seves relacions amb antiquaris, es va assabentar de l'existència de l'ex-vot en qüestió en un comerç del carrer de la Palla comprat a l'ermità de Sant Simó. Va intentar de comprar-lo, però sembla que ja hi havia un acord previ amb una empresa internacional. Una altra font, diu que l'ex-vot romangué en el comerç d'un tal Carvajal... tot plegat, però, conjectures...

* * *

És evident, doncs, que l'enigma i l'interès que envolta la "Coca" és avui plenament vigent. El treball d'en Xavier Pastor i el d'altres que l'han precedit amb més o menys encert han de servir per arraconar planys estèrils. Sigui com sigui, hem de convenir que aquest símbol de la nostra història ha estat, de retop, una primerenca i positiva contribució mataronina en el marc de referència europeu. I, d'aquesta realitat, cal treure'n profit.

Màrius Armengou i Schuppisser

NOTES.

1.- Aquesta peça és la que ha presidit l'exposició *La Coca de Mataró, any 1450* celebrada recentment a Barcelona i a Mataró.

2.- Aquest autor l'esmentaria uns anys més tard en el seu treball *Exvotos marineros, su origen, clases, arte y técnica* publicat al *Boletín de la Sociedad Geográfica Nacional*, tom LXXIV, núm. 1, p.21, Madrid 1934.

El darrer i més complet treball de síntesi sobre el tema de la "Coca", el formen els tres articles de l'opuscle *Evocacions a l'entorn de la Coca de Mataró* (Barcelona 1986), signats per J.M. Martínez-Hidalgo, Laureà Carbonell i el propi Xavier Pastor.

Tanmateix no voldríem passar per alt la recent reedició en català de l'obra ja clàssica de H. Winter *La Nao catalana de 1450* coneguda entre nosaltres en la seva versió original alemanya.

DOCUMENTACIÓ MEDIEVAL

1087, IV, 13.

Venda [1] d'un alou [2] realitzada per Ricarda, 'femina', a favor de Dalmau Bernat i esposa Adaleis, filla seva, i Berenguer Bernat. L'alou es troba a Mata, i el té del seu germà. És situat al comtat de Barcelona, al terme de la parròquia de Santa Maria de 'Civitas Fracta', és a dir, a Mata. Comprèn terres, vinyes conreades i ermes i arbres diversos. Limita a l'est amb Estrac, al sud una part al costat del mar, a l'oest amb Argentona i al nord amb Dosrius. Aquest alou, l'havia retingut en domini quan li donà a Dalmau la seva filla Adaleis, i Dalmau el té com consta a l'escriptura de donació. Ara li ven pel preu de cent mancusos d'or de València, amb el següent pacte: Ricarda gaudirà de l'usdefruit de l'alou mentre visqui, i li llegarà a la seva mort perquè en faci el que en vulgui, amb tot domini i potestad. Segueix una clàusula conminatòria. Signa Ricarda 'femina', i testifiquen Ramon Albert i Arnall Bernat. Escrivà: Andreu, prevere.

ACB,1-1-829[3]. 143x215 mm.

In Dei nomine, Ego Riccardis[4], femina, donatrix ac vendetrix[5] sum vobis, Dalmacio Bernardi et uxori tue nomine Adaleidis[6], filie mee, ac Berengario Bernardi[7]. Pro hanc scriptura donacionis atque vendicionis[8] mee, dono atque vendo vobis predictis ipsum meum alodium quod abeo in Mata[9]. Advenit mihi prefate Ricardi per comparacionem fratres meis Mironis Guadalli[10], sive per omnes voces. Est autem prelibatum alodium in comitatu barchinonense, in terminio parrochia Sancte Marie de Civitatis Fracta sive in prefata Mata[11]. Sunt autem ...[12] terre, vinee culti et ermi, arbores ex diversis generibus sive omnia que ad iamdictum alodium pertinent. Habet autem affrontacionem predictum alodium ab oriente in Astarago[13], a meridiana parte in litoris maris, ab occiduo in Argentona, a circio in Duobus Rivis[14].

Quantum inter predictas affrontaciones habeo vel teneo aut habere et tenenere debeo. Id est ipsum alodium quod retinui in dominio in prefata Mata quando dei tibi, iamdicto Dalmacio, prefatam filiam meam nomine Adalaidis[15], et dedi tibi de ipso alodio ipsum quod cum iam tenes[16] et aberes nobis feci tibi scripturam donaciones quam annuo et laudo ipsum quod tunc temporis retini[17]. Sic dono vobis prescriptis totum ab integrum, cum exitibus et ingressibus suis, propter precium centum mancusos de auro Valencie[18].

Tali pacto[19]: ut ego, prefata Ricardis, teneam et habeam ipsum alodium in diebus meis de proprio[20], me dimisero post obitum vero meum et prefatam dimissionem de meo proprie sit vestrum predictum alodium ad vestrum libitum faciendum[21]. Quod vero sicut superius est scriptum de meo iure in vestrum trado dominicum et potestatem ad faciendum quod volueritis.

Quod si ego donatrix et vinditrix contra hanc scripturam donacionis atque vendicionis venero non valeam percifere, quod cepero set prefato omnia componam in triplo[22]. Sicut autem alius non aliter deinde firma sit hec scriptura. Acta idus aprilis, anno XXVII° regni Philippi regis[23]. S+num Riccardi femine, que hanc scripturam fieri iussi firmavi et firmari rogavi[24]. S+num Raimundi Alberti. S+num Arnalli Bernardi[25], *(senyal)* Andreas presbiter[26], qui hanc scripturam scripsit, cum litteris damna ...[27] IIII linea, sub die annoque prefixo.

Coral Cuadrada i Majó

NOTES.

1.- El document que portem a estudi és una venda, encara que amb alguna particularitat que poc a poc anirem constatant. Abans d'entrar en especifitats concretes, analitzarem el que significava una escriptura de compra-venda a nivell general. És un contracte mitjançant el qual una persona s'obliga a transmetre a una altra el domini d'una cosa alhora que la segona es compromet a la vegada a lliurar una quantitat fixa prèviament estipulada que constitueix el seu preu. La compra-venda és, doncs, un contracte consensuat, i pel qual n'hi ha prou amb el consentiment dels contractants. Es refereix al domini ja que es trasllada d'una persona a una altra els drets adquirits sobre una cosa. És també bilateral car produeix drets i obligacions recíproques per ambdós contractants, i és onerosa degut a les prestacions recíproques que determina en oposició a quelcom lucratiu.

L'estructura diplomàtica de les compra-vendes respon a un esquema clàssic en aquest tipus de negoci jurídic. El protocol inicial s'integra per la invocació verbal, la notificació, l'exposició i la motivació de l'acte. El text conté tots els detalls concernents al pagament i lliurament de l'objecte tancat per una sèrie de clàusules finals de garantia. L'escatocol amb les dates tòpiques i cròniques i subscripcions dels autors, testimonis i notaris. El dispositiu constitueix diplomàticament i jurídicament l'eix principal de les compra-vendes, dins del qual s'analitza l'expressió *'merx'* o objecte venut i la locució de recepció del preu. Els objectes venuts poden trobar-se moltes vegades immersos en un cert institucionalisme feudal, tant pel que es refereix a immobles, com a redempció de serveis i censos. Quant al preu, sempre s'expressa en diner, mai en espècia, juntament es senyala el requisit tradicional: *in peccunia numerate*.

Els verbs d'acceptació i recepció del preu es redacten en perfecte, expressant una realitat: *habui et recepi*; la situació i llindàries gaudeix d'importància quan l'objecte és un immoble. Hom empra com a punt de referència una localitat, un riu o terrenys d'altres propietaris. També dins del dispositiu ocupa un lloc destacat la descripció de l'objecte venut amb fórmules genèriques que indiquen que es ven amb totes les seves pertinences, entrades i eixides. Giri, al seu *Manual de Diplomática*, avisa de la cura que hom ha de tenir amb aquest tipus d'enumeracions que poden obeir a formularis purament convencionals, però admet l'interès de molts d'aquests termes per a l'anàlisi de la situació jurídica i econòmica de terres i persones.

2.- Sobre el significat de la paraula 'alou', cal veure el *Fulls* anteriors, núm. 31, nota 2, p. 37., on donàvem la definició, al temps que iniciàvem, encara que de forma molt suau, el plantejament d'una problemàtica de la historiografia actual al llarg del nostre comentari. Podríem afegir ací que l'Usatge 145 evidencia l'existència d'alous: *CXLV. Precipimus enim, ut si quis alodiarius, miles vel rusticus, alodium suum vendere vel dare voluerit ecclesie vel monasterio, aut alicui, licenciam habeat, salvis baiulis nobilium; et quantum habet in proprietate alodii, tantum habeat in hominibus ibi habitantibus, vel inde exeuntibus*, o sigui, l'aloer pot ser un cavaller o un pagès, i si aquests volen vendre o donar a una església o monestir o a qualsevol altre llur alou, tenen llicència per a fer-ho, amb tot el que constitueix la propietat, i amb tots els homes que allí habiten. Això ens reflecteix que els alous gaudien d'un domini superior al qual estaven sotmesos molts altres. Si fos possible reconstruir, amb un detall exquisit, mil.límetre a mil.límetre, la geografia de la propietat camperola de la nostra contrada i traçar-ne al mateix temps l'evolució, veuríem com als segles IX i X la major part de les terres eren encara ermes i mal poblades, que existien petits alous i alous mitjans; però també grans extensions de feu comtal, en forma d'alou, de feus i de terres de franquícia, com les que foren venudes el 1025 a Berenguer Guadall, primer senyor de Sant Vicenç. Més tard, aquestes mateixes propietats foren transmeses de forma variada, un dels exemples pot ser aquest.

3.- La referència documental de l'escriptura és ACB -Arxiu de la Catedral de Barcelona-; 1-1-829, la qual cosa ens indica que es tracta d'un pergamí de la sèrie *Diversorum A*.

4. L'atorgant de l'escriptura és Ricarda, *femina* . Una vegada més una dona -veure els *Fulls* anteriors- com a protagonistadel negoci jurídic. El títol de *femina* que manté, del qual ja fèiem esment als *Fulls* núm. 30, 1988, nota 3, p.48, ens remet a la idea principal que es tracta d'una dona no pas com totes les altres. Sense dir-ho taxativament, només l'adjectiu ens fa creure que aquesta Ricarda és fins a cert punt una dona singular, que pot acompanyar el seu cognom amb un títol. Traspassant el primer i més simple nivell semàntic, quan ella mateixa ens parli de la seva parentela i del perquè gaudeix d'unes certes propietats, vindrà a donar-nos més indicis per a poder refer el seu estatus concret, com podrem comprovar més endavant.

5.- *donatrix ac vendetrix* : fixem-nos com la indefinició termi nològica és ben clara en aquest document concret, que pot extrapolar-se a molts més d'aquesta mateixa època. El terme *donació* és un terme general, aplicable quasi bé a qualsevol tipus de transacció. Així, trobem *donació* per establiment, *donació* per heretament, *donació* per venda, *donació* per empenyorament..., el verb *donar* es converteix, doncs, en sinònim de canvi, de transferència. Tal vegada podríem anar més enllà, i recalcar com a l'Edat Mitjana hom emprava el sentit de donar perquè en certa manera tampoc s'entenia massa bé el concepte de benefici. Aquest és un aspecte que caldria confrontar àmpliament i de forma sistemàtica amb documentació exhaustiva. El que sí podem aportar és el fet que la mentalitat de guany és molt llunyana de la mentalitat feudal, que entén l'intercanvi d'una cosa per una altra. El guany, el benefici i el lucre, són factors propis de la mentalitat burgesa i quasi bé -podríem dir- pre-capitalista. En documents del baix medieval anirem copsant aquestes diferències, que ara només apuntem, però que a poc a poc sorgiran paulatinament de l'evolució de les escriptures.

6.- Els beneficiaris de la venda, compradors de l'alou, són Dalmau Bernat i Adaleis, esposa de Dalmau i filla de Ricarda, i també Berenguer Bernat.

7.- Encara que en el document no consti el grau de parentiu de Berenguer, podem suposar que és germà de Dalmau i ambdós fills de Bernat, per aquesta raó porten el mateix cognom patronímic.

8.- *scriptura donacionis atque vendicionis* : una vegada més l'ambivalència dels termes donació i venda.

9.- L'alou, *quod abeo* : que tinc, que posseeixo, es troba a Mata..

10.- Li ha pervingut del seu germà, Miró Guadall. És important fer notar que Ricarda és propietària, i no a conseqüència d'haver heretat les possessions del seu marit, sinó que l'alou que es ven formava part del patrimoni de la seva família. Potser foren les terres que constituïen el seu dot i que ha pogut recuperar a la mort del marit. Una altra qüestió que cal subratllar és la possible família a la qual Ricarda pertanyia, de la qual només sabem que Miró Gudall i Ricarda eren germans.

A l'arxiu de la Corona d'Aragó -ACA, *Ramon Berenguer I, perg.* núm. 63-, hi ha un testament redactat l'any 1042, 45 anys abans de la venda que comentem. L'atorgant és Guadall, el qual el dicta amb motiu de la seva partida a Roma, cap a on surt en pelegrinació per visitar el sepulcre de sant Pere i sant Pau. Disposa els seus béns a favor de la seva esposa Ermelle i dels seus fills, Berenguer i Miró, i filles, anomenant-ne tan sols una, Bonadona. A Berenguer i Miró deixa les cases de Mata i de Valldeix: *ipsa mansione de Valleadeixo... ista mansione de Mata...*; no resulta massa aventurat, creiem, suggerir que precisament una de les germanes no citades fos Ricarda, que degué rebre posteriorment la casa de Mata en la qual es situava l'alou del nostre document.

11.- L'alou és situat al comtat de Barcelona, al terme de la parròquia de santa Maria de *Civitas Fracta* o a Mata. Com ja veiem als documents anteriors, *Fulls* núm. 30 i 31, nota 11, p.49 i nota 17, p.39, s'utilitza la parròquia de santa Maria i el lloc de Mata.

12.- ...: il.legible a l'original. L'alou comprèn terres, vinyes conreades i ermes i arbres diversos.

13.- Limita a l'est amb *Astarago*, Estrac.

14.- Al sud amb el mar, a l'oest amb Argentona, al nord amb Dosrius. Tal com podem comprovar, aquestes llindàries inclouen una gran superficie. A voltes s'ha dit que els documents d'aquesta època donen uns límits molt precisos i que, per tant, són també poc fiables. Nosaltres no pensem pas així. Si comparem aquesta venda amb l'empenyorament del 1043 estudiat als *Fulls* núm. 30, ens adonem que quasi bé mig segle abans ja les propietats vénen assenyalades per llindes molt concretes: vinyes, torrents, marges, horts, cases, corts. Però aleshores es tractava de petites peces de terra, feixes, horts; en canvi, ara es parla d'un alou prou important, en conseqüència, no errem massa si apuntem la possibilitat de considerar Ricarda com una gran propietària. El que sí hem d'afegir és que amb molta seguretat les seves propietats abastaven l'àmplia superficie que senyalen els límits, però també amb gran certesa aquesta propietat no era homogènia, és a dir, no era tota seva, sinó que hi deurien haver altres propietats a la mateixa zona.

15.- Aquest alou, se l'havia retingut en domini quan donà a Dalmau la seva filla Adaleis. Això significa que li lliurà la seva filla que aportà com a dot al matrimoni l'alou, però no amb tots els seus drets i dominis, sinó només amb el domini directe. És propi de la societat feudal aquestes diferències de domini. Un és relatiu al gaudiment de la cosa en si, quan és una terra, del seu conreu i dels fruits que d'aquest vinguin. Però el domini eminent és el del senyor, que podrà vendre, arrendar o traspassar l'immoble a voluntat. En el nostre cas concret, Ricarda donà el domini directe de l'alou a Dalmau en temps de noces.

16.- L'alou que té i posseeix per Ricarda, que és la senyora eminent.

17.- I del qual feren una escriptura de donació on consta quant es retingué.

18.- Ara li ven l'alou íntegrament, amb entrades i eixides, pel preu de cent mancusos d'or de València. Prenem de Josep M. Salrach -*Història dels Països Catalans*, I, p. 326- les següents explicacions, pel que fa al tipus de moneda amb el qual s'efectua el pagament de l'alou: "Des de cap al 1046-1052, i durant quasi tota la meitat del segle XI, les paries o tributs satisfets en or (or en pols, en barres o en monedes) per les taifes de Tortosa, Lleida i Saragossa -eventualment també la de València- als comtes catalans ocuparen el lloc de les antigues soldades. La seca barcelonina, utilitzant aquestes entrades de metall aurífer, sembla que va continuar encunyant regularment fins cap a l'any 1057 -segons Pío Beltrán- *mancusos de auro cocto*, que a tenor de les mencions documentals devien circular fins cap al 1085. Més tard, l'any 1069, la comtessa Almodis va fer encunyar a Barcelona els mancusos d'or, anomenats nous, que tenien un pes inferior al tradicional. Finalment, fruit de noves paries o de relacions mercantils, en època de Berenguer Ramon II (1082-1096) van circular pel comtat de Barcelona mancusos d'or de València, anomenats roals o rovalles, que sembla que eren quarts de dinar encunyats pels reietons de la taifa valenciana. La font de numerari que eren les paries s'exhaurí per obra de la invasió almoràvit al final del segle XI i al principi del XII -els almoràvits ocuparen València el 1102 i Saragossa el 1110-. Tanmateix, és possible que aleshores l'or de les paries ja hagués complert la seva funció d'ajudar a consolidar la societat feudal catalana i de facilitar el desenvolupament del comerç. Per la vida de les relacions comercials va venir el substitut del mancús i de l'or de les paries, el morabatí dels almoràvits, que es va emprar en les grans transaccions, va ser molt imitat i es va convertir en moneda de compte". Com veiem, els mancusos d'or de València que trobem a la nostra escriptura provenen de les paries de Berenguer Ramon II. Afegir només que l'expressió usual *in peccunie numerate*, que trobarem a tants documents cronològicament posteriors, manca en aquest, sense representar cap tipus d'anomalia, car encara és massa aviat perquè els escrivans utilitzin aquest tipus de clàusules.

19.- La venda -ho dèiem al principi- no segueix linealment l'estructura general de les compra-vendes. De tota manera, la definíem com un contracte consesuat, és a dir, abans de redactar l'escriptura hi ha l'acord previ entre ambdues part. A voltes s'arriba a alguna mena de condició, com la que el document reflecteix a continuació de les paraules *in tali pacto* : amb aquest pacte. Ricarda especifica que concedeix la venda, però...

20.- *teneam et habeam ipsum alodium in diebus meis de proprio* : el tindrà i posseirà durant els seus dies com a cosa pròpia. O sigui, es reserva l'usdefruit del domini en vida.

21.- L'usdefruit en vida, però quan mori l'alou serà dels compradors completament a llur lliure voluntat, la qual cosa significa que en podran disposar enterament, com vulguin. La frase següent aclareix encara de forma més transparent i rotunda que transfereix el seu dret al dels beneficiaris, domini i potestat *ad faciendum quod volueritis* : per fer-ne el que en voldreu.

22.- La clàusula comminatòria diu que si qualsevol intentés invalidar-la, la composi *in triplo* : tres vegades.

23.- La forma de datació: *Acta idus aprilis, anno XXVII° regni Philippi regis*, continua, com comprovem, essent encara pel còmput del regnat dels reis francs. (Per a aclariments més amplis sobre aquest punt, veieu *Fulls* núm. 30, nota 34, p.50).

24.- Signa el document Ricarda, *femina*.

25.- Testifiquen Ramon Albert i Arnau Bernat. Aquest darrer un altre germà de Dalmau i Berenguer? És difícil dir quelcom més, tan sols deixar l'interrogant, que mai no podríem aclarir sense d'altres documents.

26.- L'escrivà és Andreu, prevere. Veieu sobre aquest aspecte els *Fulls* núm. 30, nota 23, p.50.

27.- L'enunciació de danys o esmenes introduïdes al document per a donar-li major validesa fou un dels sistemes emprats durant tota l'Edat Mitjana com a confirmació de validesa. El mateix escrivà o notari aplicava esmenes que reflectia a continuació de la seva signatura.

Museu Arxiu de Santa Maria
Mataró

amb la col.laboració del
Servei d'Arxius del Departament de Cultura
de la Generalitat de Catalunya